

TESTAMENTUM
DOMINI NOSTRI
JESU CHRISTI

Nunc primum
edidit, latine reddidit et illustravit
IGNATIUS EPHRAEM II RAHMANI

O

1968

GEORG OLMS VERLAGSBUCHHANDLUNG
HILDESHEIM

Die Originalvorlage für diesen Faksimiledruck
ist im Besitz der Universitätsbibliothek Marburg.

Signatur: XIXa B 44bc

TESTAMENTUM

DOMINI NOSTRI

JESU CHRISTI

NUNC PRIMUM

EDIDIT, LATINE REDDIDIT ET ILLUSTRAVIT

IGNATIUS EPHRAEM II RAHMANI
PATRIARCHA ANTOCHENUS SYRORUM.

Reprografischer Nachdruck der Ausgabe Mainz 1899
Mit Genehmigung des Verlages Kirchheim & Co, Mainz
Printed in Germany
Herstellung: fotokop wilhelm weihert, Darmstadt
Best.-Nr. 5102 215

MOGUNTIAE
SUMPTIBUS FRANCISCI KIRCHHEIM
1899.

LEONI XIII. PONT. MAX.

APOCRYPHUM · CHRISTIANÆ · ANTIQUITATIS · MONUMENTUM
CUI · TITULUS · TESTAMENTUM · JESU · CHRISTI
EX · MOSSULENSI · CODICE · NUPER · RETECTUM
LATINE · REDDITUM · EX · SYRIACO
ANIMADVERSIONIBUS · AUCTUM
IGNATIUS · EPHRAEM · II · RAHMANTUS
PATRIARCHA · ANTIOCHENUS · SYRORUM
OMNIGENÆ · ERUDITIONIS
FAUTORI · ET · VINDICI
D. D.

IMPRIMI PERMITTITUR

MOGUNTIA DIE 29. SEPTEMBRIS 1899.

DR. J. MICH. RAICH
CAN. ECCL. CATH. ET CONS. ECCL.

PRÆFATIO.

Qua ratione fauste acciderit, ut detegeremus libellum nuncupatum *Testamentum Domini Nostrí Iesu Christi*, nunc primum in lucem edendum, quem perantiqua versio syriaca usque ad nos superstitem intactumque perduxit, palam proferemus.

Cum elapsò anno animum intenderemus ad exarandum volumen, in quo conferrentur inter se omnium ecclesiarum formulæ sacrificii missæ celebrandi, communem ipsarum originem demonstrandi causa, transcribi curavimus ex codice Mossulano in prolegomenis descripto et nobis jampridem noto *Octatuchum*, quem arbitrabamur concordare cum Constitutionibus apostolicis, quarum liber VIII continet vetustissimam inter omnes liturgias.

Jam vero, instituta inter utrumque opus collatione, facile deprehendimus non levì cum gaudio non solum liturgiam, qualis reperitur in OctateUCHO, prä illa Constitutionum apostolicarum, veneranda vetustate longe se commendari, sed insuper *primos duos libros* ejusdem Octateuchi, quibus communis titulus inest *Testamentum Domini Nostrí*, exhibere primævum christianæ religionis codicem tum rituum tum disciplinæ, quorum institutio et promulgatio non jam ab apostolis, sed ab ipso Domino in celum ascensuro repetitur.

Quare vix memoratum *Testamentum* a nobis ita detectum periftissimis rerum sacræ antiquitatis in Europa nunciavimus, idem sine

mora ad nos rescripserunt instantes, ut inventum documentum, adjecta accurata versione latina, quanprimum in publicam lucem ederemus. Juvat inter praclaros hosce viros tam bene merentes de veneranda ecclesiae antiquitate commemorare Drem Fr. Funk professorem in Universitate Tübingensi, Drem G. Bickell professorem in Universitate Vindobonensi et L. Duchesne præsidem Lycei Gallici in Urbe. Neque ullo pacto fas erat diutius sinere in latebris delitescere tantum thesaurum, in quo non jam tenues vel mutilae exuviae, sed integra supellex sacra ævi ante-nicenæ recondita existit. Eo vel magis quod *Testamentum* sit instrumentum publicum et authenticum, in quo consignatae habentur leges, quibus ætate proxima apostolis christiana respublica regebatur, norma fidei professionis eidem propria, et tandem formulæ celebrandi divini cultus, sacramentorumque administrandorum.

PROLEGOMENA.

Nemo quamobrem non videt, quantam lucem allatura sit publicatio nostri documenti tum illustrandæ sacrae antiquitati, tum vindicantis confirmandisque dogmatibus catholicis; præsertim cum rerum sacrarum notitiae in iis, quæ hactenus habebantur, veteris ecclesiae monumentis nonnisi raræ occurrant, eaque obscuræ sint, ut ad illas explanandas conjectura sæpe in auxilium vocari debeat.

Scribebam Romæ die 12 Maii Anni D. MDCCCVIII.

1

Descriptio Codicis, unde Testamentum Domini nostri Iesu Christi.

Præstantissimus codex, ex quo nunc primum exscribimus in lucemque
edimus opus, cui tirulus *Testamentum Domini nostri*, asservatur in
bibliotheca metropolitana Syrorum Catholicon in urbe Mossul ad
Tigrim. Constat foliis bombycinis 354, longis centimetra 40, latis 29;
conscriptus est autem syriace, nitidissimis litteris, ternis ceris seu
columnis. Clausula loco hanc habet epigraphen:

« Absolutus et perfectus est hic liber . . . in quo continentur libri sacri Veteris et Novi Testamenti, qui sunt Sacra Scriptura. Nominatur quoque Πατρὸς καὶ Νομοῦ vel Βίβλος i. e. encyclopædia complectens sacros et divinos libros tum veteres tum novos . . . Exaratus est diebus Patrum nostrorum domini Ignatii Patriarchæ Sedis Apostolicæ Antiochenæ, et domini Basilli Justi Maphiriani Orientis . . . anno grecorum 1963, qui respondet anno Christi 1654 (?), in claustro Petri, quod est cenobium electi martyris Sancti Behnani, situm ex regione australi cœnobii Mar Hananiae et Mar Eugenii noti sub nomine *Zāfarān* . . .

Continet codex, ab initio usque ad folium 338 versum, translatos secundum versionem *Pshittā*, et pro libris, qui in illa desiderantur, secundum syriacam versionem LXX interpretum, omnes V. et N. T. tum proto-canonicos tum deutero-canonicos libros, qui attingunt summam *septuaginta sex*, prout ipse librarius ad marginem singulos libros enumerat.

Inde autem a folio 339 usque ad folium 354 codicis postremum Sacrae Scripturæ libris, continuata ea numerorum serie, subjunguntur octo libri dicti Διατάξεως Apostolorum, quos Lagarde, ut a vulgatis octo Constitutionum apostolicarum libris distinguenterunt, *Ostatenches vocare maluit.*

Accipe nunc indicem et argumenta horum octo librorum, adjecta ad singulos indicatione locorum, qui eis respondent in vulgatis *Constitutionibus* vel in *Canonibus ecclesiasticis*, vel in *Canonibus apostolorum*.

Liber I^{us}, cui adnotatur numerus 77, continet *Testamentum Domini seu verba, que Dominus noster a mortuis resurgens ad apostolos habuit* (fol. rect. 339 col. 1 — fol. 345 vers. col. 3).

Liber II^{us} sub eodem numero 77 inscribitur: *Præcepta et statuta Domini etc.*

(fol. 345 vers. col. 3 — 348 rect. col. 1).

Hi sunt duo libri, quibus continetur *Testamentum* modo in lucem edendum.

Liber III^{us} sub numero 78 habet titulum: *Doctrina duodecim apostolorum* (fol. 348 rect. col. 1 — 349 rect. col. 1). Respondet libello vulgo hodie dicto *Canones ecclesiastici sanctorum apostolorum*, quem in tom. I hist. jur. eccles. pp. 107—132 primus publicavit an. 1843 Guillelmus Bickell sub titulo *Ordinatio ecclesiastica Apostolorum*⁽¹⁾, et deinceps editit Emūs Cardinalis Pitra in suo opere *Furiis ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*. Tom. I pp. 77—86 sub titulo *Sententiae apostolorum*.

(¹) Exinde apparet nostrum codicem continere ex integro syriacam versionem hujus libelli, cuius integer textus græcus in uno codice Vindobonensi exstat. Codex autem syriacus Sangermanensis non nisi partem ejusdem libelli (III—XIV), quam vulgavit Lagarde, continet. Collatione instituta inter græcum textum et syriacam versionem sæc. VII factam, compenitur hanc proprius ad textum accedere, quam copticam et æthiopicam.

Liber IV^{us} sub numero 79 inscribitur *De charismatibus, ordinatibus et canonibus ecclesiasticis*⁽¹⁾ (fol. 349 rect. col. 1—349 vers. c. 3), respondetque capitibus 1—2 lib. VIII Constit. apost. (Pitra op. cit. pp. 386—392).

Liber V^{us} sub numero 80 titulum præfert *De ordinatibus* (fol. 349 vers. col. 3—351 vers. col. 3), et respondet cap. 3 lib. VIII Constit. apost. (Pitra op. cit. pp. 392—393) et Constit. apost. lib. VIII capitibus 4—5 et 16—26 (Pitra pp. 49—60).

Liber VI^{us} sub numero 81 continet *Constitutiones seu Statuta plurimorum apostolorum de clericis et laicis* (fol. 351 vers. col. 3—352 rect. col. 1); respondet lib. VIII Constit. ap. capitibus 27—28 (Pitra op. cit. pp. 60—62); capitibus 30—31, 32 nn. 16—17 (Pitra op. cit. pp. 63, 67); capitibus 33—34 (Pitra op. cit. pp. 67—70); capitibus 42—46 (Pitra op. cit. pp. 70—72; pp. 412—416); capituli 32 nn. 1—15 (Pitra op. cit. pp. 64—67).

Liber VII^{us} sub numero 82 inscribitur *De mystico ministerio* (fol. 352 rect. col. 1—353 rect. col. 2) et respondet Constit. ap. lib. VIII capituli 29 (Pitra op. cit. pp. 62—63); et ejusdem lib. VIII capituli 5 sub fine inde ab illis verbis: *dicit ergo Andreas frater Petri* etc. usque ad finem capituli 9 (Pitra op. cit. pp. 393—397).

Liber VIII^{us} sub numero 83 continet *Canones apostolorum* (fol. 353 rect. col. 2—354 vers. col. 3), qui iidem sunt ac illi, quos exhibet Pitra (op. cit. pp. 13—36).

Etsi autem codex, unde modo Testamentum editur, non ita sit vetus, exstat tamen in bibliotheca Parisiensi celeberrimus codex 38 Sangermanensis editus a Lagarde, qui referendus est ad sæc. VIII, quique continet fragmenta seu excerpta quaedam ex Testamento.

Porro nobis plane compertum est octo descriptos libros, præter Mossulanum descriptum codicem, reperi intregos in aliis codicibus membraneis, qui asservantur in bibliothecis Syrrorum, quos tamen, ob rerum temporumque adjuncta, non licuit nobis adire, ut inde nonnullos emendaremus locos nostri codicis, lectionumque varietatem in margine exhiberemus.

(¹) Reapse in isto libro tantum de charismatibus est sermo, ut caveant nempe, qui illis fruuntur, ne insolenter sese efferant.

Attramen, dum prelo præsens opus tradendum esset, advenientibus nobis Roman ad visitanda apostolica limina, fauste contigit, ut in Museo Borgiano Sacra Congregationis de Propaganda Fide reperiremus codicem syriacum bombycinum, exaratum anno 1887 Gracorum, qui olim pertinebat ad seminarium Syrorum in monte Libano, dictum Sharifianum, quique continet inde a folio 61 rect. integrum superius descriptum Octateuchum.

Quare in textu syriaco edendo notabimus ex memoratis codicibus variantes lectiones. Brevitatis causa codicem Sangermanensem littera S, codicem Mossulanum littera M, tandem codicem Musei Borgiani littera B indicabimus.

Præterea in eodem Museo Borgiano codicem arabicum exaratum anno martyrum 1064 reperimus, qui continet versionem arabicam Testamenti ex copico idiomate, confectam a quodam Abū Ishāq ben-Fadl allāh. Auctor præfatus versionis testatur se in elaboranda versione præ manibus habuisse exemplar copticum, quod olim pertinebat ad Cosmam Patriarcham Coptorum Alexandrinum, quodque exaratum erat anno 643 martyrum. In appendice separata istam copto-arabicam Testamenti interpretationem proxima occasione dabimus.

II.

De titulo et argumento operis; de auctore cui tribuitur; de lingua, qua scriptum fuerit; de ejus interprete syriaco; nec non de ejusdem versionibus copica, ethiopica, arabica et latina.

Ex dictis in superiori capite, Octateuchi duo primi libri inscribuntur *Testamentum Jesu Christi*, in quo scilicet Testamento inducitur Dominus in cœlum ascensurus suis apostolis patefaciens, quae eventura essent in fine mundi, eisque præscribens, quæ ad constituendas ecclesiæ, sacrosque ministros creandos, nec non ad fideles cooptandos sanctificandosque pertinerent.

Titulus iste *Testamentum* non solum initio primi libri et in cursu operis occurrit, sed et in fine secundi libri, ubi ita perhibetur Dominus suos alloquens apostolos: «Modo nostis omnia, quæ sum vobis locutus, dum vobiscum essem, et in hoc quoque *Testamento*, quod cum tradetis gentibus, voluntas Patris mei adimplebitur.»

De auctore hæc leguntur in fine secundi libri: «*Testamentum*

istud (a Domino viva voce exhibitum) scriptis consignarunt apostoli Iohannes, Petrus et Matthæus; ejusdemque exemplaria ex Hierosolymis per Dositheum, Silam, Magnum et Aquilam, quos elegerunt mandando, ad omnes incolatus miserunt.»

Quæ verba id etiam indicant Testamentum pertinere ad apocrypha scripta, quæ apostolis tribuantur.

Ex allata quoque clausula colligitur tum in codicibus Mossulano et Borgiano, tum in codice Sangermanensi duos nostros libros nomine Clementis discipuli Petri perperam inscribi. Id enim sic est intelligendum, non quatenus Clemens eos scriperit, sed quatenus illos, honoris causa, collocaverit initio Octateuchi, cuius dispositio ipsi tribuitur. Auctor epigraphis, quæ extat in fine octo librorum in codice Sangermanensi id apertis verbis explicat. Sic enim scribit: «Absolutum est volumen mandatorum et canonum apostolorum per Clementem ... quod ab ipso in octo libros sive tractatus digestum est. In primo loco dispositus et collocavit duas illas constitutio[n]es, quas apostoli tamquam ex ipsius Domini nostri verbis evan[n]antes scriptis consignarunt, eas nempe, quas *Testamentum ipsius manus parunt*. Quarum prima de ordinatione et ædificatione ecclesiæ nec non de ritu oblationis sancti sacrificii et de ordine sacri fideliūl conventus, altera vero de statutis sacramenti s. baptismi agit. Et convenienter quidem honorem primi loci eisdem (i. e. duabus primis constitutionibus) tribuit, et propterea quod a Domino traditæ sunt, et ob excellentiam mysteriorum ibidem inclusorum.»

Quod ad illos autem attinet, per quos in supra allata clausula operis dicuntur apostoli Testamentum ad omnes incolatus transmisso, non satis liquet, quinam ipsi sint. Actus quidem apostolorum commémorant Silam ab apostolis missum ad fratres ex gentibus, qui erant Antiochiae et in Cilicia (Act. c. XV, 22 etc.), et Aquilam virum Priscillæ, qui Paulum apostolum in Syriam proficiscerent comitatus est (Act. c. XVIII, 1, 18). Sed nomina Dosithei et Magni neque in libris N. T., neque in serie septuaginta duorum discipulorum, quam tradunt veteres scriptores, leguntur.

De lingua vero, qua *Testamentum* scriptum fuit, æque ac de ipsis interpræte syriaco, ita in epigraphe ad calcem ejusdem in codicibus^(*) celebratæ tempore s. Cypriani de quæstione baptismi, suppresso tamen nomine Jacobi,

(*) Epigraphe, quæ legitur in codice Sanger. ad calcem synodi carthaginensis celebratæ tempore s. Cypriani de quæstione baptismi, suppresso tamen nomine Jacobi,

Mossulano et Borgiano legitur: **مَوْسُولَانُو وَبُرْجِيَّانُو** legitur: **الْمَوْسُولَانُو وَالْبُرْجِيَّانُو** i. e. solerissimus, et propter multitudinem cognominatus **كَوْدَى** i. e. solerissimus, et propter multa opera, quae ex græco in syriacum transtulit, dictus est *interpres*. Anno, quo Testamentum vertisse traditur, docebat Jacobus sacram Scripturam et linguam Grecam in cenobio Eusebionæ in Syria. Cf. Chronic. eccles. Bar-Hebrei edit. Abbeloos-Lamy pag. 286.

Præter syriacam interpretationem scimus Testamentum fuisse in copticam linguam ab ignoto auctore conversum, et deinceps ex coptica linguam in arabicam, uti legitur in codice Musei Borgiani hisce verbis:

كَالْعَدْ سِيدَنَا سَوْعُ الْمَسْجِدِ الْأَدْبَرِيِّ تَكَلَّمْ بِمَنَاعِنَ الرَّسُولِ بَعْدَ قِيَامَتِهِ مِنْ بَعْدِ الْمَوْاتِ . . .
نَزَحَهُ الْمُخْرِجُ الْمُكْيَنُ أَبُو أَسْعَفُ بْنُ فَضْلِ اللَّهِ مِنْ نَسْوَةِ قَدِيمَةٍ كَبُّثَ لِلْأَدْبَرِ طَرِيرِكَ الْأَسْكِنْدِرِيَّةِ مُؤْرِخَةً سَعَادَ الشَّهَادَةِ الْمَارِفَةَ لِسَعَادَ الْمَهْرَجَ.

«Absolutum est Testamentum Domini nostri Iesu Christi, quod oretenus tradidit nobis apostolis post resurrectionem a mortuis . . . Verit illud humillimus Abū Išāq ben-Fadl allah ex lingua coptica in arabicam ad fidem codicis Patris Cosmæ patriarchæ Alexandriæ exarati anno 643 martyrum, qui annus concordat cum anno 313 Hegira.»

Item Testamentum fuit etiam in linguam æthiopicam incerta aetate ex coptica vel potius arabica lingua conversum. In Museo Britannico habentur duo exemplaria ejusdem æthiopicæ versionis sub numeris CCCLXI, i; CCCLXII, i. (Vid. Wright catalog. Mus. Brit.). Tandem fragmenta codicis Trevirensis saeculi VIII sub numero 36

nos docent idem opus fuisse pristina jam aetate in latinam quoque linguam versum. Vid. notam ad cap. XI versionis nostræ latinæ Testamenti pag. 15.

III.

Testimonia veterum de Testamento.

Quam in votis habuimus instituere investigationem in veterum scriptis, ut colligeremus, quinam Testamenti disertam fecerint mentionem, vel eodem usi sint, eam ob angustias temporis, quibus premiur, et postulationes multorum, qui quantocius, ante regressum nostrum in Orientem, detectum opus in lucem edi a nobis cupiunt, praeterritare coacti, virorum eruditorum studio, solertiaque commendamus.

Sed antequam proponamus testimonia, quae nobis obvia fuere apud veteres de Testamento, duo observamus:
iº. Minime nobis illorum probari sententiam (Funk, Doctrina duodecim apostolorum p. VI, VII et p. XXIII et seq.), qui applicant Doctrinæ apostolorum (*Διδαχὴ*) XIV, 2 et XV, 3, locum illum libri *De Aleotoribus*, qui sic sonat: «Alia Scriptura dicit: Si quis frater delinquit in ecclesia et non paret legi, hic non colligatur, donec penitentiam agat, et non recipiat, ne inquinetur et impediatur oratio vestra» (Cypr. opp. ed. Hartel, III, 96). Hic enim locus non quemlibet delinquentem, sed delinquentem in *ipsa ecclesia* designat: in primo autem indicato loco *Doctrina* (XIV, 2), cui illum convenire contenditur, sermo est de eo, qui est in *controversia cum amico suo*, et in altero (XV, 3) agitur de eo, *qui adversus alium delignerit*. Neuter profecto censendus est in ecclesia delinquare. Neque omittendum Pseudo-Cyprianum nequaquam citare *Doctrinam apostolorum*, sed memoratam sententiam tanquam *dictum scripturæ*, quam non nominat, adducere.

Potius videntur nobis locus iste, sin minus quoad formam, certe quoad sensum cum *Testamento* congruere (lib. I c. 34), ubi prescribitur, ut *«diaconus circumeat per ecclesiam, tempore conventus saceri, ne quis jactator,*
vel jomulator, vel explorator, vel vanilogius reperitur» (ecce prima pars propositionis Pseudo-Cypriani: — Si quis delinquit in ecclesia —)
«et, cunctis videntibus, audientibusque, ipsum redarguat, et, si punitionem
merentur, expellat, ut et alii inde timorem concipiant, si autem supplex
pretatum esse.

refert acta ejusdem synodi jampridem ex latino in græcam linguam versa fuisse, in syriacum idiomam translatam anno 998 græcorum. Inde concludere licet Jacobum Edessenum illo tempore, praeter Testamentum, reliquos Octateuchi libros et cetera documenta, quæ in codice Sang. sequuntur usque ad finem synodi carthaginensis, in syriacum interpretatum esse.

oret, ut ad communionem admittatur, ei illud solutum offerat — (Haec secundam partem propositionis Pseudo-Cypriani, licet aliis verbis, continent).

2°. Neque nobis arridet sententia illorum, qui ad Doctrinam apostolorum XIV, 3 (Bryennius, Metropolita Nicomedensis, in adnotatione ad hunc locum) referunt locum illum ex Pseudo-Iren., quo dicitur: «*Illi qui ultimas Apostolorum Constitutiones assecuti sunt, noscunt Dominum instituisse nostrum sacrificium, iuxta dictum Malachie prophete*» (edit. Stieren. I, 854).

Siquidem versus doctrinæ, quem Pseudo-Iren. in cit. loco respicere
putatur, nihil aliud habet, nisi Malachia dictum [I, 1]. Auctor autem
non de prophetia, sed de prophetiæ eventu loquitur. Accedit quod
Doctrina (Διαδοχή) apostolorum non est confundenda cum eorumdem
Constitutionibus (Διατάξεσσι).

Nonne verisimilius videtur allatus locus referendus esse ad librum I
Testamenti c. 23, ubi exhibetur liturgia, qua offerendum est sacrificium
Novæ Legis, et in qua de ipsa agitur institutione a Domino facta
hujus novi sacrificii? Porro jam monimus supra (c. II) *Testamentum*
comprehendi in Octateucho seu in octo librī, qui dicuntur *Constitutiones*
ancientiores.

Sed, hisce omissis, progrediamur ad recensendos testes, qui clare
comprobant se *Testamentum* cognovisse, illudque præ manibus habuisse.
a) Sæculo III° auctor secundi libri Canonum ecclesiasticorum
apostolorum suum libellum ex Testamento concinnavit, ipsius epitomen
conficiens, uti in sequenti capite ostenderemus. — b) Sæculis V°—VI°
Severus, Patriarcha Antiochenus Syrorum monophysitarum, in quadam
epistola, teste codice Parisiensi Sangermannensi (fol. 14) in nota ad
statuta de iis, qui non sunt admittendi in catechumenatum, ex utroque
Testamenti libro nonnulla allegat^(r). Dolendum vero est in præfata

nota minime designari titulum hujus epistolæ Severi. Idcirco opera
pretium esset, quotquot in bibliothecis Romana, Parisiensi et Londinensi
inveniuntur Severi epistolas evolvere ad perquirendam illam, quæ
continet locos ex Testamento allegatos. — *c*) Sæculo VII° merito
recensendus est inter testes Jacobus Edessenus auctor versionis syriacæ
Testamenti. Cf. caput præcedens. — *d*) Sæculis subsequentibus quotquot
ex Syris scriptoribus *Otateuchum Clementinum* citant aut ejus men-
tionem faciunt, eo ipso testimonium reddunt Testamento, cuius duo
libri locum primum, ut dictum est supra, in Octatecho occupant. —
e) Sed potissimum Testamenti auctoritatem tres Orientales ecclesiæ
confirmant, quæ ipsum usu quotidiano tot jam per sœcula adhibere
consueverunt.

Ecclesia enim Antiochena Syrorum in ea pontificalis libri parte,
quae est de consecratione episcopi, cæmerrias quasdam ad verbum
expressit *Testamento*, ex quo etiam desumptis ipsam ordinatio-
nem formulam, quam *orationem Clementis* nominat.

Coptorum autem Alexandrina ecclesia non solum, uti syriaca, formulas ad primam et secundam manus impositionem in consecratione metropolitæ ex Testamento mutuata est, sed multis ex eodem fonte haustas præscriptiones adhuc retinet, quas ipsis Testamenti verbis refert in suo *pontificali* vel in *nomocanone*. Sic, exempli gratia, ibi non secus ac in Testamento, recensentur dotes requisitæ in promovendo ad episcopatum, præsertimque cavitur, ut sit cælebs vel viduus unius uxoris; item statuitur, ut post consecrationem episcopi dies festi tres celebrentur; similiter novo consecrato episcopo imponitur jejenum trium hebdomadarum etc. (Cf. Ibn al-Assâl in epitome Canonum, apud Renaudotium, collect. litt. orient. dissert. de Patriarcha alexandrino, n. 81 et seqq. Tom. I p. 399 etc.; et Abû-Barakât in Commentario de Officiis sacris, apud Renaudotium loco cit. p. 305).

Præterea eadem ecclesia coptica in versione arabica corporis juris,
quod appellat *Didascalium apostolorum*, quodque coalescit ex sex
primis libris Constitutionum apostolicarum distributis in capita et

reliq. jur. antiqu. pag. 9), cum ea que sequuntur nullum nexum habent cum istis verbis. Præterquam ex contextu, etiam ex serie numerandorum capitum evidens fit folium unum vel plura post dicta verba excidisse, post enim caput sub numero 14 transitus

dispositis differenti ordine ab illo, qui exstat in vulgatis Constitutionibus, adnectit integra capita ex Testamento sub sequentibus numeris et titulis: Cap. 35, de Ecclesia et loco sacro. Cap. 36, de constituendo episcopo. C. 37, oratio super episcopum. C. 38, de jejuno ab episcopo observando, et in fine mystagogicam concionem ex integro exhibet. Prædicta capita ad fidem codicis bibliothecæ Maronitarum Aleppi, exarati anno Martyrum 1046, in appendice separata postea edemus.

Quin etiam eadem Alexandrina ecclesia Coptorum a pristinis temporibus «Testamentum Jesu Christi» ex græco in copricam lingvam vertit inseruitque ex integro in suo nomocanone, uti testatur auctor epigraphes in codice Musei Borgiani (Vid. præfata epigraphen supra in cap. II).

Tandem ecclesia aethiopica præter versionem ejusdem^(r) operis habet in suo missali sub titulo *Orationis eucharisticae Iesu Christi* orationem, quam continet liturgia Testamenti, paucis immutatis (Cf. Ludolf, Comment. ad hist. aethiop. p. 341—345). Eadem ecclesia concinnavit ex predicta oratione eucharistica liturgiam, quæ usurpatur in *consecratione* episcopi (Cf. Ludolf I. cit. stat. XXI). Denique in prototanaphora proxime ante incensum adolendum desumptam habet ex Testamento litaniam diaconalem (Cf. Anaph. apost. in opere *Testamentum novum* etc. Romæ an. 1548).

IV.

*Relatio que intercalat inter Testamentum et inter
Canones ecclesiasticos, librum VIII Constitutionum Apostolicarum
et Canones Hippolyti.*

Magna est inter eruditos viros controversia de ortu libri VIII Constitutionum apostolicarum. Cum enim, quæ in præfato opere pertractantur, etiam reperiantur fere eodem ordine disposita in aliis duobus libris, quorum unus est *secondus liber Canonum ecclesiasticorum* (quem brevitatis causa simpliciter *Canones vel Canonum ecclesiasticos nominabimus*), alter vero est *libellus Canonum Hippolyti*, merito

^(r) Vid. supra in proleg. in fine c. II.

quæriuntur, quodnam ex tribus memoratis operibus censemendum sit tanquam fons, ex quo alia duo emanaverunt.

Non est omnium una sententia. Dr. Fr. Xaverius Funk, professor Theologie Tübingæ in suo opere: «Die apostolischen Konstitutionen» edito anno 1891 (pag. 269 et seqq.) opinatur ex libro VIII Constitutionum Apostolorum alios duos esse rependens. Dr. Hans Achelis in sua dissertatione «Die Canones Hippolyti» Lipsæ 1891, nullum non movet lapidem, ut tueatur prioritatem Canonum Hippolytanorum. Kleinert tandem in suo articulo «Bemerkungen zur Composition der Clement. Liturgie», edito in «Theologische Studien und Kritiken» (pag. 41 et seqq.) putat ex antiquiori recensione libri VIII Const. ap. Canones ecclesiasticos esse projectos.

Jamvero defectum a nobis Testamentum huic controversiae finem imponit. Instituta enim inter Testamentum et Canones collatione, manifestum fit *Canones* illos nihil aliud esse nisi nostrum Testamentum in compendium redactum; et rursus, ex comparatione libri VIII Const. ap. cum Canonibus, eluet illum ex his defluxisse.

Quod vero attinet ad argumenta Achelis pro prioritate Canonum Hippolyti, minime illa thesim probant, uti ostendit clarissimus Funk (in op. cit. pag. 269 et seqq.). Imo ipse Harnack se discipuli demonstrationi negavit acquiescere («Geschichte der altchristlichen Litteratur» Lipsæ, 1893, pag. 643). Proinde mirum prorsus est, nonnullos autores⁽¹⁾ tenere adhuc hippolytanos Canones tanquam aliquod perantiquum esse monumentum ecclesiasticum, cum tamen eis insint tam manifestæ notæ posterioris ætatis, uti ex infra dicendis patet.

Antequam ad examen revocemus singula præfata tria opera, instituenda collatione inter unumquodque opus et suum apographum unde emanavit, operæ pretium est definire tempus, quo conditi fuerunt Canones ecclesiastici. Evidem censemus secundum istum librum Canonum ecclesiasticorum referendum esse ad saeculum tertium. Quae sententia hisce momentis nititur:

⁽¹⁾ Inter quos commemostrandus est Brightman in suo opere «Liturgies eastern and western». Oxford 1896, introd., pag. 23, qui nullo fultus argumento, adscribit Canones Hippolyti fini secundi saeculi vel initio tertii.

1°. Ubi L. VIII C. A. (c. 4) ad consecrandum episcopum statuit, ut «*unus ex primis episcopis cum duobus aliis* stans prope altare . . . atque *diaconis divina euangelia super caput eius qui ordinatur tenentibus*, dicat ad Deum etc.»; Canones ecclesiastici (c. 31) decernunt, ut ex praesentibus episcopis *unus tanum manum imponat super caput ejus, qui constituitur episcopus, formam consecratorum recitans*, nulla facta mentione impositionis evangeliorum codicis. — Cf. dicenda in cap. sequenti de aestate auctoris Testamenti.

2°. Canones diserte admonet tun ei qui lector, tum ei qui hypodiaconus constituendus est, manum non esse imponendam. Jamvero saeculo IV°, uti eruitur ex L. VIII C. A. (cc. 21, 22) utriusque ordinatio per manus impositionem perficienda erat.

3°. Idem ecclesiastici Canones exhibent ordinacionem lectoris ante ordinationem hypodiaco*n*i, quod insuper significare videtur Canones compositos fuisse ante medium saeculum tertium, cum, dicto tempore, jam hypodiaco*n*i longe praestantiores lectoribus haberentur. Cf. in capite seq. locum prolatum hac de re ex epistola Cornelii Pontificis romanii ad Fabium antiochenum.

4°. Confirmatur quod modo diximus, nempe confectionem Canonum ante medium saeculum tertium collocandam esse, ex eo quod jejuniu[m] hebdomadæ paschæ in duobus tantum diebus, parassev[e] nempe et sabbato, secundum ipsos consistebat, cum, præter Constitutiones apostolicas (I. V. c. 18) tum Didascalia (c. 21), tum etiam Dionysius alexandrinus in sua epistola ad Basiliensem (Pitra, Jur. eccles. gr. hist. et monum. pag. 544) testentur totam hebdomadam paschæ fuisse in jejuniu[m] transactam a fidelibus.

5°. Tanquam indicium satis remota antiquitatis habendum est illud, quod Canones statuunt (c. 46) dogma *resurrectionis carnis* nonnisi post susceptum baptism*a* esse catechumenis aperiendum, atque hac de causa ibidem, in tertia parte interrogacionum symbolum continentium, quæ fieri debent ante immersionem, deest mentio dogmatis resurrectionis carnis.

His præmissis dicimus quod, si attente inter se conferantur Testamentum, Canones ecclesiastici et Liber VIII. C. A., quoad argumenta, quæ in tribus dictis operibus pertractantur, evidenter appetat, ultimum opus dum una ex parte locos jam immutatos a Canonibus ecclesiasticis in suo

textu recipit, altera ex parte quosdam alios omissit, quosdam vero corrigit congruerter sue ætatis disciplinæ, qui tamen intacti retinentur in Canonibus ecclesiasticis. Quod certum est indicum Librum VIII directe non ex Testamento sed ex Canonibus ecclesiasticis provenire. In hypothesi enim contraria dicendum esset auctorem Canonum ex L. VIII C. A. desumpsisse quidem statuta immutata, ceteris vero statutis substituisse antiquiora ex Testamento: quod omnino a vero alienum est. Modo singillatim agamus de singulis tribus operibus, de quorum origine inquiritur.

A. Expenduntur *Canones ecclesiastici, collatione instituta inter eosdem et Testamentum.*

T. M. Vansleb in suo opere «*l'histoire de l'église d'Alexandrie*», impresso Lutetiae Parisiorum anno 1677, (pag. 241 et seqq.) recensens veteres Canones ecclesiæ coptice, primus exhibuit titulos Canonum ecclesiasticorum, de quibus sermo est.

Qui vero eosdem ex integro primus edidit in textu coptico, adiecta versione⁽¹⁾ anglica, fuit Tattam in opere, quod inscribitur: «*The apostolical Constitutions, or the canons of the Apostles*» (London, 1848), in quo opere nostri canones occupant pagg. 31—92. Paulus de Lagarde, anno 1883 edidit eosdem⁽²⁾ Canones in dialecto Sahidica in volumine, quod nuncupavit «*Egyptiaca*», impresso Gottingæ, quique, secundum

(1) In confienda anglica versione, præster memphiticam, Tattam usus est etiam versione arabica, quæ et ipsa apud Coptos reperitur.

(2) *Canones ecclesiastici leguntur translati germanice in opere Achelis, cui titulus «Die Canones Hippolyti». Quamvis affirmet auctor suam germanicam interpretationem opere cuiusdam amici ægyptiologi ad fidem editionis Lagarde confessam fuisse, certum tamen est eamdem concordare omnino cum interpretatione anglica Tattam, cuius retinet etiam, quæ minus recta videantur. Ubi enim Tattam (p. 46) pro voce سيف (quæ latine dicitur *ora maritima*) perperam legens سيف (gladium) habet: «one who has authority over the sword», item Achelis exscribens errorem ait (p. 82): «Einer, der Macht über das Schwert hat». Palam est autem illa verba سيف على سيف (vertenda esse «gubernator loci maritimis». Præterea ex codice Tattam, incuria amanuensis, excederat prima interrogatio baptizando facienda de fide in Patrem omnipotentem etc. pag. 58): ea autem lacuna ipsa reperitur quoque in versione Achelis (pag. 97) etc.*

editoris divisionem, complectuntur ibidem capita 31—62, occupantque in memorato volumine pagg. 248—266.

Porro in utraque editione Tattam et Lagarde desunt partes liturgicae, quae tamen suppleri consueverunt in ordinatione episcopi et presbyteri ex statutis XXI, XXII apud Ludolf, in *Commentario ad suam historiam Aethiopicam* (p. 323—332).

Animadvertisendum insuper est Canones nostros ecclesiasticos ab eruditis nuncupari Aegyptiacos^(*), cum nobis ex versionibus ægyptiacis innoverint.

Nuper autem innotuit hujusmodi Canones olim extitisse quoque in versione latina ex græca confecta, cuius fragmenta, una cum fragmentis Didascaliae et primi libri Canonum ecclesiasticorum, nupererrim temporibus, Dr. Edmundus Hauler professor in Universitate Vindobonensi detectis in codice veronensi, palimpsesto 53 membran. in 8°. Præfatus doctor fragmenta Canonum, qui primo libro proxime subnectuntur, liberalissime nobis communicavit, antequam illa ederet. Continet autem caput 31um editionis Lagarde et statutum XXI Ludolf; c. 32 Lagarde et stat. XXII Ludolf, c. 33 Lagarde et c. 52 ejusdem. Eo pretiosiora sunt veronensia fragmenta, quod exhibeant partem liturgicam, quam omittunt editiones Tattam et Lagarde, contineantque variantes valde ad restituendum textum utilles.

Hisce premissis, demonstrandum sumimus Canones acceptos esse ex Testamento, uti constabit ex collatione singulorum capitum eorumdem cum respondentibus in Testamento.

Monemus autem in designandis capitibus *Canonum* nos sequi divisionem Lagardianam, quæ recedit fere semper in illam, quam exhibet Tattam.

Caput 31 Canonum respondet capitibus 20—21 Testamenti, ex quo contractis verbis exscribit institutionem episcopi cum forma consecratio, omissis tamen tum lotione manuum episcopi ante

primam impositionem, tum formula preferenda in eadem illa prima impositione.

Subjecta tabella rem declarat.

<i>Ex Testamento.</i>	<i>Ex Canonibus, iuxta Fragmenta veronensia. fol. 66. rect.</i>
Post constitutam domum (ecclæsiae)	Episcopus ordinetur electus ab omnibus populo, quique, cum nominatus fuerit et placuerit omnibus, conueniet populum una cum presbyterio et his qui præsentes fuerint episcopi, Consentientibus omnibus consentientibus ipsius ordinacioni . . . una cum cunctis presbyteris et episcopis vicini. Idem et presbyterium adstet quiescens. Episcopi manus . . . super illum orantes in corde propter discensionem sp̄s; ex quibus unus de presentibus episcopis, ab omnibus rogatus, imponens manum ei, a reliquo imponat super illum qui ordinatur episcopus, oret ita manus, dicens:

Ds et pater Dñi nostri ihu xp̄i, pater misericordiarum et Deus totius consolationis, qui in excelsis habitat et humilia respicis, qui cognoscis omnia, antequam nascantur, tu qui dedisti terminos in ecclesia per verbum gratiae tuae, prædestinans ex principio genus justorum, Abram, principes et sacerdotes constituis et sc̄m tuum sine ministerio predicatoris ab initio illos, qui cupiunt equitatem . . . qui elegisti Abraham . . . qui principes et sacerdotes ordinasti in sanctuario prædicari; nunc effunde eam vir-

(*) Fructum varia genera, que in c. 54 enumerantur, probe indicant, Canones de quibus est sermo, non posse adscribi Aegypto tanquam patriæ, eo vel magis quod nulla fit in iis mentio dactylorum neque aliorum fructum, quos fert Aegyptus. Sciendum est autem *Fragmenta veronensia* nuper detecta recentere inter fructus *«poma damascena»*, quod argumento esse videtur Canones non procul a Damasco ortum habuisse.

tuo . . . Domine Deus, qui non tutem, quæ a te principalis sps,
 reliquisti sublimis sanctuarium tuum quem dedisti dilecto filio tuo ihu
 sine ministerio . . . ex mundi constitutio sanctaria tua ornasti et
 decorasti principibus et sacerdotibus . . . Domine, cui etiam modo
 collandari planit, et dignatus es
 constituere principes populo tuo . . .
 effunde intelligentiam et gratiam spiritus tui principalis, quam tradidisti dilecto Filio tuo Iesu Christo . . . Concede Deus spiritum tuum
 sanctum . . . mitte eum ecclesiae tuae . . . et omni loco, qui laudes canit. Da Domine . . . Pater, qui nosti corda omnium, huic servo tuo, quem elegisti ad episcopatum, ut pascat gregem tuum sanctum et summo sacerdotio fungatur sine querela, die ac nocte tibi ministrans; concede, ut appareat facies tua, eumque dignum redde, qui tibi . . . offerat oblationes ecclesie tuae. Impetrare ei, ut habeat spiritum tuum potestatem solvendi omnia ligamina, quemadmodum apostolis suis concessisti, ut placeat tibi in humilitate . . . cum puro corde . . . dum offert tibi laudes, confessiones ac orationes in odorem suavitatis . . . per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum . . . per quem tibi gloria, honor et imperium cum Spiritu sancto ante saecula et nunc et omni tempore . . . et in saecula saeculorum.

Hoc unum exemplum sufficiat, ut attente inter se duo documenta conferenti luculenter innotescat, quomodo canones emanaverint ex Testamento, nonnullis sententis suppressis, aliis mutatis, aliis contractis, nonnunquam vero quibusdam sententii ampliter auctis juxta theologicum dicendi modum dcursu temporis inductum.

Idem quoque apparet in collatione instituenda inter Canones et Lib. VIII Const. A., de qua infra.

Suppedant eadem Fragmenta veronensis, immediate post episcopi institutionem, descriptionem celebrandæ liturgiæ⁽¹⁾ a novo episcopo, cuius liturgiæ textus excerptus est ex liturgia Testamenti, multis prætermissis, ita ut, post salutationem initio liturgiæ illis verbis: «Dominus vobiscum» et concitationem: «Sursum corda!» etc., transitus fiat ad illam Partem ex oratione eucharistica desumptam, quæ commemorat beneficium incarnationis Filii Dei et redemptionis generis humani, institutionemque eucharisticam ab eodem factam, quam sequitur anamnesis, deinde fit invocatio ad Patrem, ut emitat Spiritum sanctum in eucharistiam, ut proficiat sumentibus: quæ quidem invocatio non parum divergit ab illa, quæ habetur in Testamento.

Eadem Fragmenta veronensis subjungunt liturgiæ benedictionem olei, panis, vini, casei et olivæ, exhibentque breves formulas ad prædictas oblationes benedicendas. Testamentum vero post liturgiam agit de benedicendo oleo ab episcopo et aqua.

Caput 32 Canonum desumptum est ex capitibus 29—31 Testamenti, in eoque compendiose describitur institutio presbyteri. Fragmenta veronensia⁽²⁾ tradunt ex Testamento haustam formam ordinationis presbyteri.

Caput 33 Canonum sequitur normam Testamenti de institutione diaconii⁽³⁾ (Cap. 33—38).

⁽¹⁾ Descriptio liturgiæ hausta ex Testamento essiat in statuto XXI apud Ludolf. Notandum vero est descriptionem liturgiæ, quam exponit Lagarde in *Asyptiaca* (pp. 274—277), quamque inseruit Brightman in suo opere *Liturgyes eastern and western* (p. 461) tanquam liturgiam pertinentem ad *Canones ecclesiasticos Sahidiacos*, minime ex Canonibus ecclesiasticis desumptam esse, bene vero ex l. VIII C. A.

⁽²⁾ Forma ordinationis presbyteri etiam habetur in statuto XXII apud Ludolf.

⁽³⁾ Statutum XIII apud Ludolf mutum est, et ibidem desideratur forma ordinatio diaconi. Etiam in Fragmentis veronensibus deest folium, quod continebat formam proferendam ad impositionem manus super diaconum.
Rahmani, Testamentum D. N. J. X.

Ad hunc locum confector Canonum notat discri men inter episcopum et presbyterum in eo praeципue consistere, quod presbyter recipiat quidem Spiritum sanctum, nequeat vero illum alii conferre per ordinem. Quae adnotatio minime ex Testamento, sed aliunde desumpta ab ipso fuit.

Caput 34 Canonum agit de Confessoribus fidei et respondet capiti 39 Testamenti, quod fere ad verbum transcritbit.

Canones in cap. 35 agunt primo de institutione lectoris, deinde in cap. 36 de institutione hypodiaco ni(^r), ibidemque declaratur utramque fieri sine manus impositione. Notandum vero quod, ubi in Testamento (cap. 45) statuitur lectori tradendum esse *librum* (lectionum, censemus, ex V. T.), in Canonibus ponitur traditio libri apostolorum, id est lectionum apostolicarum; item hypodiaco nus secundum praescripta Canonum diacono inservit, cum in Testamento munera auxiliaria dicantur tribuantur lectori.

Caput 37 Canonum agit ad normam Testamenti (c. 40) de viduae institutione ejusque requisitis. Secus tamen ac Testamentum monet institutionem hujusmodi per simplicem electionem seu verbis, minime vero per ordinationem esse perficiendam. Quae immutatio prae oculis habenda est ad definiendam aetatem utriusque documenti.

Caput Canonum 38 respondet iis, quae habet Testamentum c. 46 agitque de virginibus.

Caput 39 Canonum agit de charismatibus (Testamentum c. 47). Ex triplici tamen charismatum genere, quae Testamentum commemorat, Canones de charismate tantum sanacionis tractant, id quod indicat alia charismata, tempore quo Canones fuerunt conscripti, jam non fuisse visibilia.

Hactenus quae auctor Canonum excipit compendiose ex libro I Testamenti, praetermis multis aliis, v. g. enumeratione munerum seu officiorum episcopi, presbyteri et diaconi, descriptione conventus aurorae cum precibus in illo recitandis etc.

Sequuntur, quae Canones excerptserunt ex II libro ejusdem Testamenti.

Capita 40—41 Canonum exponunt ex ipsorum apographo statuta de recipiendis vel rejiciendis accedentibus ad fidem. Notanda sunt sequentia discrimina:

a) Ubi in Testamento (I. II. c. 1) de domino infideli non permittente, ut servus fidem suscipiat, dicitur *orandum esse illum dominum, ut id sinat, nisi constet servum in odio domini accedere ad fidem, si autem non constet de odio in dominum, velitque ille servus fieri christianus, verbum audiatur*, Canones ecclesiastici ita causam expedient: «*Si herus ejus (i. e. servi accedens ad fidem) sit ethnicus, commonefat servos placere domino, ne quis calumnietur*», — quae ad verbum repetuntur in Const. apost. (I. VIII. c. 32, 1).

b) Ubi in Testamento statuitur de muliere, quae sit uxor alicuius viri, dum accedit ad fidem, *eamdem docendam esse suo viro placere in timore Dei*, subditurque: «*quod si uteisque eorum pietatis causa continentiam servare voluerit, mercedem habentis*», Canones (loco citato) tradunt: «*Si habet vir uxorem aut mulier virum, doceantur vir, ut sit contentus sua uxore, et mulier, ut contenta sit viro suo*». Hæc etiam totidem verbis leguntur in Const. apost. (c. 32, 2).

c) Cum Testamentum (I. II. c. 2) postulat, ut milites, vel qui sunt in magistratu, antequam ad baptismum admittantur, renuntiant omnino militiae et dignitati, Canones (c. 41) hujusmodi constitutionem aliquantulum mitigant. Idem fit in Const. apost. (c. 32, 8).

Item capita 42—44 Canonum, in quibus agitur de diuturnitate catechumenatus et de dimittendis catechumenis post precem, sunt desumpta ex Test. (I. II. c. 3—5) cum nonnullis immutationibus inductis, quæ sunt:

a) Canones prohibent, quin Catechumeni pacem inter se dent post orationem, quod tamen a Testamento iisdem conceditur.

b) In Testamento episcopo vel presbytero committitur munus imponendi manus supra catechumenos, dum dimittendi sunt; Canones vero ad id designant doctorem, qui potest esse juxta ipsos sive clericus, sive laicus.

Quæ ultima adnotatio legitur quoque in Const. apost. (I. VIII.

c. 32, 15).

Caput 45 Canonum juxta normas Testamenti (I. II. c. 6) exponit, quæ pertinent ad electionem eorum, qui proxime suscipere debent d* lectoris.

(^r) In dissert. de hierarchia ostendimus Testamentum in documento nostro corruptum fuisse a manu recentiori in collocanda institutione hypodiaco ni ante institutionem lectoris.

baptisma, ipsorum exorcizationem, et lavacrum, quo mundari debent feria V, et jejunium ab ipsis servandum feria VI et sabbato⁽¹⁾). Quamvis autem ibidem diserte non indicetur, qua die baptismum sit conferendum, colligitur tamen ex contextu agi de die paschæ.

Principium discrимen inter Testamentum et Canones consistit in eo, quod Testamentum (I. II. c. 7) statuit, ut baptismum conferatur initio noctis, quæ sequitur sabbatum paschæ, ita ut tota solemnitas, inclusa celebrazione etiam liturgiæ, terminetur media nocte. Canones vero retinent quidem ex Testamento ritum exorcizationis et insufflationis perficiendum esse sabbato, sequentes vero ritus spectantes ad colationem baptismi et celebrationem liturgiæ differunt ad gallicinum, interposita fere integra nocte, quam volunt ut baptizandi transigant vigilando. Viderut ejusmodi dilatio celebrandæ solemnitatis paschæ ad horam gallicinii repetenda ex studio fidelium diutius protrahendi jejunium paschæ, ita ut aliqui integris sex diebus, alii quatuor absoluuntur et continuum jejunium observarent, reliqui vero, qui non nisi parasseveret et sabbato jejunabant, usque ad auroram jejuni permanerent, uti testatur⁽²⁾ Dionysius alexandrinus⁽³⁾.

In capite 46 Canonum totus ritus baptismi necnon consignationis et communionis ipsis fere verbis Testamenti (I. II. c. 8) eodemque plane modo describitur, exceptis sequentibus:

1°. Canones innunt orationem esse recitandam super aquam baptismalem. — 2°. Exhibent formulam abrenuntiationis satanæ illa, quæ legitur in Testamento, breviorem, formulanque submissionis Deo e contra formula Testamenti tum longioreum tum recentioreum quoad dicendi modum. — 3°. Praeter corpus et sanguinem Christi addunt neophytis esse præbendum lac et mel. Satisclare tamen appetat hæc esse præpostore adjacta, cum id additamentum distrahat verba, quæ sunt de corpore et sanguine dandis recens baptizatis⁽⁴⁾. — 4°. In

communione neobaptizatis danda substitunt diacono episcopum, nec non diversa ab illis Testimenti indicate verba pronuntianda, quæ sunt: *hic est panis celestis, corpus Christi.* — 5°. De dogmate resurrectionis carnis revelando tunc primum neophytis observant illud dogma præfiguratum fuisse a Joanne per signum illud, quod scriptum nomen gerebat, quod nemo cognovit⁽⁵⁾.

Caput 47 Canonum proponit disciplinam valde alienam a tenore Testamenti, in quo injunguntur varia jejunia tum presbyteris, tum præcipue episcopo. Hic vero Canones declarant presbyteris æque ac laicis nonnisi pro lubitu jejunandum esse, episcopo vero non licere jejunare, nisi cum universus fidelium cœtus jejunat. Cujus rei ratio ponitur in benedictione oblationis, quæ locum habet in ecclesia ad petitionem cuiusvis fidelis, tum enim, ajunt Canones, episcopus de pane oblato, quem benedit frangitque, debet prius gustare, particulasque singulis fidelibus distribuere, quas ipsi debent sumere, antequam frangant singulum panem.

Item caput 48 Canonum, in quo agitur de gratiis agendis ante sumptionem calicis, videtur desumptum ex alio opere, ibidemque verbum fit de *pane exortato* dando catechumenis, cuius mentio minime occurrit in Testamento, imo ibidem (I. II. c. 19) dicitur diserte catechumenis dandas esse *enologiae fractionis panis*, antequam dimittantur in nocte paschæ.

Capita 49—52 Canonum pertractant juxta Testamentum (I. II. c. 12) de agapis, quas appellant *cœnas Domini*, dum in Testamento simpliciter *cœna* vel corvivia dicuntur.

Præterea in Canonibus agitur de cœnis quibus, absente episcopo, præstet presbyter, vel, absente isto, diaconus, et de cœnis vespertinis, ad quas vocantur viduae, de quibus silet Testamentum.

Capita 53—54 Canonum exscribunt Testamentum (lib. II. c. 14, 16) de primitiis offerendis et ab episcopo benedicendis. Differunt autem a Testamento Canones, quatenus enumerrant tum varias species fructuum modaret illam descriptionem ritui sue ecclesiae. Idem judicandum de auctore versionis la inæ in Fragmentis veronensis quoad hunc locum.

⁽¹⁾ Tattam quem sequitur Achelis vertit: «*Let those who shall receive baptism fast on the preparation of the sabbath,* sed procul dubio vertendum est cum copulativa particula: «*parasceve et sabbato.*»

⁽²⁾ Etian Const. apost. (I. V. c. 18) præscribunt, ut jejunium paschæ observetur «*usque ad nocturnum gaudi cantum.*»

⁽³⁾ Apud Piræ, Jur. eccl. hist. et monum. T. I. p. 543 seq.

⁽⁴⁾ Viderut illius commatis interpolatio adscribenda interpretati ægyptio, ut accom-

modaret illam descriptionem ritui sue ecclesiae. Idem judicandum de auctore versionis la inæ in Fragmentis veronensis quoad hunc locum.

⁽⁵⁾ Obscura videntur eiusmodi verba.

Caput 55 Canonum, respondens Testamento (l. II. c. 20), agit de jejunio absoluto duobus ultimis diebus hebdomadæ paschæ ab omnibus observando, quod tamen ægrotis, mulieribusque prægnantibus ad unum tantum diem contrahitur.

Deest tamen in Testamento jussio, quæ hic fit navigantibus ignorantibus suo tempore dictum jejunium, ut illud post pentecosten suppleant.

Caput 56 Canonum respondet Testamento (l. II. c. 21), ubi notatur, ut episcopus certior fiat de ægrotis fidelibus ad illos visitandos; Canonem autem diacono et hypodiacono munus adsignant monendi episcopi de ægrotis.

Caput 57 Canonum sequitur Testamentum (l. II. c. 24) de oratione a fidelibus facienda statim ac de lecto surrexerint. Additur autem iis properandum esse ad ecclesiam, quoties ibidem fit catechesis, quod additamentum legitur quoque in Const. apost. (lib. VIII. cap. 32, 16). In capitibus 58—60 Canonum, interrupta tractatione de oratione, sequitur ad fideleshortatio, ut quotidie se eucharistia reficiant, fitque communio, ut maxima adhibeatur cautela, ne ex calice sanguinis Christi aliquid effundatur, neve musca vel quid simile in calicem decidat.

Præter hoc ultimum cetera sunt hausta ex Testamento (l. II. c. 14). Quod autem additur ibidem, presbyteros nempe et diaconos quotidie in locum ab episcopo designatum convenire debere ad orationem, deest in Testamento.

Caput 61 agit de mortuis sepeliendis et de cæmeterio, quæ in re concordant Canonem cum Testamento (l. II. c. 23).

Caput 62 iterum agens de oratione repetit, quæ in capite 57 dicta sunt, urgetque officium frequentandæ ecclesiæ ad catechesim audiendam. Pergit autem ex Testamento (l. II. c. 24) exscribere, quæ pertinent ad preces, horis tertia, sexta et nona, vespere et media nocte Deo sollevendas. Cetera, quæ leguntur, aliunde ac ex Testamento repeti debent, et sunt:

- a) Ut ante orationem mediæ noctis laventur manus;
- b) Ut vir habens uxorem non christianam secedat in alium locum ad orationem mediæ noctis persolvendam;
- c) Ut connubio ligatus, post conjugale commercium manus insufflet, quo totus homo fit purus;

d) Allegantur verba evangelica Matth. XXVI, 6 et Marc. XIII, 35, unde excitentur fideles ad orandum media nocte;

e) Præter prædictas horas, etiam ad gallicinum orandum esse statuunt;

f) Admonentur fideles, ut se munit signo crucis, cuius symbolum agnosciur in sanguine agni, quo fuerunt tincti postes Israelitarum;

g) Concluduntur Canoness adhortatione ad fideles, ut custodiant hæc ab apostolis tradita, promissioneque facta fore ut illi, si ista obseruant, incolumes existant ab insidiis haeticorum.

B. *Exponitur liber VIII Constitutionum apost. et comparatur cum libello Canonum ecclesiasticorum.*

Postquam demonstravimus Canoness ecclesiasticos, nonnullis immutationibus inductis, excerptos fuisse ex Testamento, modo opera pretium est inter se comparare eosdem Canoness et librum VIII Constitutionum apost., ut hujus ex illis origo demonstretur.

Capita 1—4 l. VIII, quæ inscribuntur *de donis spiritualibus*, ex alio opere petita sunt.

Caput 5 emendat⁽¹⁾ Canoness (c. 31) de constitutione episcopi, morem gerens usui suo tempore obtinenti. Forma autem consecatoria, quam tradit, proxime accedit ad illam, quæ legitur in Canonibus.

Cc. 5, 6—10 exponunt formulas rituales, quæ appellantur *Liturgia S. Andree apostoli*, continentes proclamationem diaconi, qua fideles ad orandum invitantur, et subsequentem orationem episcopi manum imponentis ad dimittendos quartor distinctos hominum ordines, quibus sacrificio missæ interesse non licebat, primo catechumenorum, deinceps energumenorum, postea illuminandorum et postremo poenitentium.

Quod hæc pars liturgica libri VIII nomine S. Andree inscribitur⁽²⁾,

⁽¹⁾ Vide infra dissertationem *de hierarchia*.

⁽²⁾ Dum auctor hanc liturgiam, quæ dicitur catechumenorum, tribuit S. Andree, illam vero, quæ proprie dicitur liturgia fideliuum, S. Iacobo adscribit, sat clare indicat, se in libro, quem digessit, attigisse duos usus inter se diversos. Id colligitur ex diversa enuntiatione unius ejusdemque formulæ benedictionis in eodem lib. VIII. Siquidem in liturgia S. Andree traditur formula benedictionis secundum usum byzantinum *«Gratia Domini nostri Iesu Christi, charitas Dei ac Patris et communicatio Spiritus sancti sit*

PROLEGOMENA.

id indicare videtur, in regione, qua praefatus apostolus evangelium predicavit, ortam esse disciplinam constituendi memoratos quatuor ordines, de quibus silet Testamentum, in quo tamen accurate recensentur omnia, quae spectant ad disciplinam vel ritus ecclesiae.

Cc. 10—11 continent litaniam catholicam a diacono proclamandam, cum analoga oratione in fine litaniae ab episcopo proferenda (Cf. ejusmodi litaniam cum respondentem proclamatione diaconi in Testamento I. I. c. 35).

In capitibus 11—15, exhibetur in extenso liturgia pro offerendo sacrificio missæ, quæ S. Iacobo apostolo tribuitur⁽¹⁾. Porro quamvis prolixa ista liturgia differat ab illa, quæ in Testamento legitur, continet tamen paucas sententias ex oratione illa eucharistica desumptas⁽²⁾.

Caput 16 agit de ordinatione presbyteri secundum c. 32 Canonum, et forma ordinatoria in utroque loco similis est.

Capita 17—18 describunt institutionem diaconi eodem modo ac legitur in c. 33 Canonum.

C. 20 agit de constituenda diaconissa, de qua silent Canones. (Vide dicenda infra in dissertatione *de hierarchia*).

C. 21 exponit ordinationem conferendam hypodiacono per impositionem manus, quem lectori præfert, cuique in forma ordinatoria assignatur «manus vasa ministerio dicata attrectandi». Confer hæc cum dictis supra ad caput 36 Canonum, in quo agitur de ordinatione in qua reperitur oratio dominicalis.

(¹) Accipe sententias, quas I. VIII C. A. deprompsit ex oratione eucharistica Testamenti. Ante institutionem eucharisticam leguntur ex Testamento sequentes sententiae: «Factus ex Virgine . . . Deus Verbum . . . Unigenitus Filius . . . qui in tempore genitus est . . . Voluntatem impletivit tuam . . . cruci affixus . . . ut liberaret a cruciatus, eximere que eos a morte . . . et rumpere vincula diabolici; et post verba institutionis ex eodem fonte emanarunt hæc: «Offerimus tibi, regi et Deo, panem humum et calicem hunc, gratias agentes tibi per eum, quia a te digni facti sumus stare in conspectu tuo et tibi fungi sacerdotio».

hypodiaconi, qui postponitur lectori, quique sola destinatio praesidis, sine ulla manus impositione instituendus est, ut agnoscas disciplinam de hypodiacono jam immutatam fuisse tempore auctoris I. VIII C. A.⁽¹⁾. C. 22 tradit ritum ordinations lectoris faciendæ ex recentiore usu per manus impositionem⁽¹⁾.

C. 23 respondet c. 34 Canonum, ubi sermo est de confessoribus, adjecta tamen in I. VIII admonitione eiiciendos et deponendos esse confessores, si confessionis praetextu sibi arrogaverint honores dignitatis episcopalis.

C. 24 respondet c. 38 Canonum de virginibus, addita ea animadversione, virginitatem minime secum ferre incriminationem conjugii.

C. 25 respondet c. 37 Canonum de viduis.

Cum post viduas virginesque auctor Canonum in c. 39 agat de iis, qui fruuntur gratia sanitatum, liber VIII C. A. inserit caput 26, quod inscribit de *exorcista*, quem tamen subdit non esse ordinandum, eique tribuit, quod habent Canones in loco mox indicato de dono sanationis.

Capita 27—28 complectuntur statuta de attributis singulorum ordinum, quæque appellantur *Canones de clero*, et hic inserti fuerunt aliunde ac ex Canonibus ecclesiasticis.

C. 29 agit de benedictione aquæ et olei ab episcopo facienda. In Canonibus quidem c. 31 post liturgiam sermo est de benedicendo, pane, vino, caseo et olivis: in Testamento autem post expletam missam benedictur oleum infirmorum et aqua. Videtur prouinde I. VIII in hoc securitus esse Testamentum.

Quae traduntur in c. 30 de primitiis et in c. 31 de iis, quæ supersunt ex eulogii, aliunde ac ex Canonibus ecclesiasticis sunt desumpta, quamvis in capite 53 Canonum agatur de primitiis.

C. 32 (1—15) libri VIII C. A. exscribit cc. 40—42 Canonum de recipiendis vel reliciendis accedentibus ad fidem et de tempore catechumenatus, nonnullis statutis demptis vel immutatis ob immitationem adjunctorum vel discipline, aliasque additis. Sic v. g. inter cetera omittuntur in cap. cit. I. VIII, quæ statuunt Canones de reficiendo atque reprobando tum catechumeno tum fideli, qui militiam ingredi vellet.

(1) Vide dicenda infra in dissertatione *de hierarchia*.
Rahmani, Testamentum D. N. J. X.

In Canonibus ecclesiasticis post ea, quae supra sunt commemorata, agitur de institutione catechumenorum (c. 43), de impositione manus super illos (44), de electione initiandorum, de jejuniu praemittendo susceptioni baptismi (45) et tandem fuse describitur ritus baptismi (46): januero liber VIII haec omnia prætermittit nulla certe alia de causa, nisi quia jam de hisce peractum fuit in lib. VII earumdem Constitutionum (cc. 39; 22; 40—44)⁽¹⁾. Ex quo dijudicandum omnino est librum VIII fuisse conscriptum ab uno eodemque auctore ac librum VII, qui idem dicendum exarasse quoque sex priores libros. (Vide quoad hoc ultimum: Funck, *Doctrin. duodecim apost.* pag. LIX.)

Occasione arrepta ex festo paschæ, in quo statuitur sive in Testamento, sive in Canonibus conferendum esse baptismum solemne, post supra exposita recentet lib. VIII in c. 33 dies festos a fidelibus observandos⁽²⁾.

Agapis, de quibus fuse pertractant Canones in cc. 47—52, sub silentio præteritis, tractare suscipit auctor lib. VIII in c. 32, 16 et in cc. 34—39 de horis orationis, de loco, in quo facienda est oratio, traditique formulas recitandas tum a diacono tum ab episcopo quotidie ad orationem matutinam et vespertinam in conventu publico. Capita quidem 32, 16 et 34, ubi sermo est de horis orationis, convenient cum capite 62 Canonum, cetera vero ibidem desunt⁽³⁾.

Caput 40 exhibet formulam benedictionis primitiarum, diversam tamen ab illa, quæ continentur in capite 53 Canonum.
Reliqua capita 41—46, quibus concluditur l. VIII, quæque inscribuntur *de acclamationibus pro defunctis, de memoria defunctorum, de epulis funebribus, de sobrietate clericorum, de iis, qui pro fide rezantur, et de servando ordine hierarchico*, non habent, quæ sibi respondeant in Canonibus.

⁽¹⁾ Mirum est tum in l. VII, tum in l. VIII omitti communionem eucharisticam immediate prebendam neobaptizatis.

⁽²⁾ Vide apud L. Duchesne in opere: «*Origines du culte chrétien*» Paris 1889 pag. 247 seqq., de *estate*, qua fuerunt inducta festum Natalis Domini; p. 230 festum Ascensionis D.; et pag. 254 seqq. festum Apostolorum et festum S. Stephani protomartyris.

⁽³⁾ Confer dicenda infra in dissertatione *de officio sacro*, ubi demonstratur tempore, quo Testamentum fuit confectum, nondum extitisse quotidianum conventum publicum mane et vespere ad orationem persolvendam.

C. Perpenduntur *Canones Hippolyti*.

Qui primus canones Hippolyti ex lingua arabica in latinam vertit atque edidit, fuit Revus episcopus D. B. de Haneberg anno 1870. Dr. Hans Achelis in suo opere «*Die Canones Hippolyti*» Hanebergi versionem ita sibi adscivit, ut juxta singulos Canones, dispositos in duabus separatis columnis, exhibuerit locos respondentes tum ex Canonicibus ecclesiasticis tum ex libro VIII Constitution. apost. Contendit autem Achelis, in adnexa dissertatione, Canones Hippolyti, quibus romanam originem adjudicat, confessos esse circa finem secundi vel circa initium tertii saeculi, conaturque ex ipsis derivare Canones, qui dicuntur ecclesiastici. Ad suas assertions probandas modo gratis assertit quamplures inter hippolytanos canones esse adscitios, quos uncinis includit, modo ambiguas et obscuras quasdam sententias non ex contextu aut locis respondentibus canonum ecclesiasticorum explicat, bene vero pro falsa, quam sibi confinxit, opinacione de constitutione pristinae ecclesiæ ipsiusque ritibus et disciplina; tandem haud raro ipsa menda, quæ incuria amanuensis vel negligentia interpretis fudit, tamquam argumenta assumit atque urget.

Jamvero qui canones Hippolyti attente inspicet, facile apprehendet auctorem seu compilatorem ipsorum hominem fuisse vulgarem, parum sollicitum de ordine canonum logico, quem contra turbavit, alias ipsis inserendo *extra rem* vagantes.

Ex collatione autem eorumdem canonum cum Canonibus ecclesiastici evidenter apparet illos ex his originem ducere atque Pseudo-Hippolytum minus apte quædam contraxisse, alia prætermisso, nonnulla depravasse, plura etiam immutasse atque accommodasse recentiori usui suo tempore vigenti.

In hypothesi contraria, quam tuetur Achelis, dicendus esset auctor Canonum ecclesiasticorum non solum ex confusa mole canonum hippolytanorum rectum eorundem ordinem reperisse, sed etiam ex recentiore disciplina antiquorem et puriorum depropriisse; quæ profecto absone sunt.

Quo evidentius autem innotescat canonus Hippolyti recens ætas eorumque parum accurata digestio, opera pretium esse duximus e*.

illos ad trutinam vocare, collatione præsertim facta cum Canonibus ecclesiasticis.

Canones 1—6, quos compilator ex suo ingenio elucubravit, sunt loco procmii ad libellum, et præ se ferunt formas dicendi recentiores. Canones 7—59 respiciunt clerum, respondentque primæ partis Canonum ecclesiasticorum (31—39), cuius sunt quidem compendium, sed parum accuratum.

Expendamus eos tantum canones, qui discrepant a Canonibus ecclesiasticis:

Canon 8 institutioni et consecrationi episcopi assignat non dominicum diem sed sabbatum⁽¹⁾. Quamvis autem certum sit in primitiva ecclesia diem sabbati tanquam diem liturgicum⁽²⁾ fuisse celebratum, nihilominus non sabbatum sed dies dominicus fuit vel ab initio habitus tanquam dies festus solemnis et proprius christianæ societatis. Cf. Doctrin. Apost. XIV, 1; Barnab. XV, 9; Ignat. epist ad Magn. IX, 1; Plin. ad Traj. inter epp. Traj. ep. X, 97; Justin. M. Apolog. I, 67.

In canone 10, ubi describitur ritus ordinacionis episcopi, dicitur: «*Elegatur unus ex episcopis et presbyteris qui manum capiti ejus (i. e. episcopi consecrandi) imponat*». Manifestum est in prolatis verbis redundare illa verba «*et ex presbyteris*», ut ipsa constructio suadet: secus dicendum esset presbyterum habere potestatem ordinandi, quam ei can. 32 expresse denegat.

Pseudo-Hippolytus dum in can. 31 de ordinatione presbyteri dicit: «*eadem oratio super eo oreatur tota, ut super episcopo, cum sola exceptione nominis episcopatus*», perperam errat, cum monumenta primæ ætatis exhibeant pro ordinatione presbyteri formam distinctam ab illa, quæ assignatur consecrationi episcopi⁽³⁾.

Porro frustra inde nititur Achelis arguere nihil interesse inter episcopum et presbyterum, cum in canone sequenti indicentur diserte ea, quibus episcopus a Presbytero distinguitur.

Canon 32 non satis sibi cohaeret, dum ait «*episcopum in omnibus rebus equiparandum esse presbytero*» et statim subdit «*excepto nomine, cathedra et ordinatione, quia potestas ordinandi ibi non tribuitur*».

Hæc sane sunt, quæ constituent præcipuum et essentialia discrimen inter episcopum et presbyterum, et quæ proinde demonstrant episcopum superiorem presbytero esse, minime vero ei parem.

Canon 43 videtur ambiguus, dum decernit «*illum, qui steterit coram tribunali propter fidem, penasque subierit propter Christum, si postea liber dimissus sit, mereri gradum presbyteralem coram Deo, non secundum ordinacionem, que fit ab episcopo*», et post haec subiungit «*confessio fidei est ordinatio ejus*». Ambiguus, inquam, videtur iste canon, qui proinde explicari debet ex Testamento et præsertim ex Canonibus ecclesiasticis, unde ipse proxime derivatur, qui testantur confessoribus fidei fuisse quidem exhibitos *honores presbyterales* seu honores clero tribui solitos, minime autem illos obtinuisse per confessionem potestatem inhaerentem ordini presbyteratus. Inter ceteros S. Cyprianus sic rem declarat in sua epistola 35 ad clerum, ubi de confessoribus Celerino et Aureliano sic scribit: «*Ceterum presbyteri honorem designasse nos illis (i. e. Celerino et Aureliano) jam sciatis, ut et cum sportulis idem cum presbyteris honorentur, et divisiones mensurias equatas quantitatibus partiantur sessari nobiscum*» (Migne P. L. IV. p. 324.) Ex quibus apparet confessores in distributione oblationum, quas fideles offerebant, obtinuisse aqualem portionem cum presbyteris, illosque cum presbyteris ad latera episcopi consedisse.

Quamvis Pseudo-Hippolytus ad instar Canonum ecclesiasticorum, quos exscripsit, primo agat de ordinatione *lectoris* (can. 48) et deinde de ordinatione *hypodiaconi* (can. 49), nihilominus alibi semper hypothesis corrigendus est: «*die sabbati in qua ordinatur episcopus*». Ceterum in statuto XXI ecclesiæ ethiopæ, apud quam solam vident Canones Hippolyti, prescribitur, ut consecratio episcopi locum habeat *die sabbati*. (Vide Ludolf in Commen. ad suam histor. Ethiopic. pag. 323.)

⁽¹⁾ Vide infra in dissertatione *de fastis*.

⁽²⁾ Testament. I. I. c. 30; Canon. eccles. c. 31.

⁽³⁾ Ex confusione duarum sylimum vocum arabicarum سبت (sabbatum) et سبت (hebdomas), quas amanuenses imperiti eodem modo solent scribere, ortus est error versionis latinae, in qua legitur «*in ea hebdomade, in qua ordinatur episcopus*», qui locutus sic corrigendus est: «*die sabbati in qua ordinatur episcopus*». Ceterum in statuto XXI ecclesiæ ethiopæ, apud quam solam vident Canones Hippolyti, prescribitur, ut consecratio episcopi locum habeat *die sabbati*. (Vide Ludolf in Commen. ad suam histor. Ethiopic. pag. 323.)

evangelium, quas quidem lectiones plures fuisse, infra in canone 203 satis clare indicatur. Praterea proposita descriptio videtur innuere post traditionem libri manum lectori impositam fuisse: quod recentiorem atatem prodit.

Canon autem 49, qui vult hypodiaconum eodem modo ac lectorem ordinandum, alienus omnino est ab ecclesiae statutis.

In Canone 51 præscribitur, ut virginis constituentur per manus impositionem: quod luculentum indicium est recentioris^(*) ævi.

Canones 53—54, qui exscribunt c. 39 Canonum ecclesiasticorum, in quo agitur de habentibus charisma sanationis, satis clare prodit suo tempore viros charismatum minime frequentes extisset. Ait enim: «Si quis petitionem porrigit, que ad ipsius ordinacionem pertinet, quod dicit: natus sum charisma sanationis, non prius ordinatur, quam clarescat ea res. *Imprimis ingnivendum est, num sanationes, que per ipsum sunt, re vera a Deo deriventur.*

Compilator addit ex suo Canonem 55, qui sic se habet: «*Prestbyter, cuius uxor peperit, ne segregetur.*» Etiam ex hoc apparent ætas recens libelli.

Succedunt canonos 61—107, qui respondent cc. 40—45 Canonum ecclesiasticorum. Ibidem agitur de admittendis vel reliquendis accedentibus ad fidem, de disciplina catechumenatus et de præparatione ad baptismum. Ex predicatorum canonum inspectione innoscit disciplinam catechumenatus tempore, quo illi confecti fuerunt, iam coepisse relaxari.

Proferamus nonnulla exempla:

Canon 61 substituit catecheseos præceptoris seu doctori diaconum.

Canon 63 statuit: «*Servum heri idololatre, inrito domino, non esse baptizandum*», quod profecto adversatur indoli religiosis christiane.

In Canone 69 injungitur ethnicorum puerorum magistro, ut *coram discipulis viuperet cultum idolorum, et sincere profiteatur eos, qui a gentibus dii vocantur, demones esse, itaque coram illis quondam: Non est Deus nisi Pater et Filius et Spiritus sanctus.* Janvero hæc

supponunt christianam religionem plena libertate gaudentem, ut magister professionem Trinitatis tam sponte ac aperte emitat.

Quod Canones ecclesiastici exposcent a constitutis in potestate, ut nempe officio renuntient, antequam admittantur ad audiendum verbum, Pseudo-Hippolytus sic in can. 73 illud statutum *christianis magistribus adaptat*: «*Omnis homo, qui ad gradum praefecture vel praecedentia vel potestatis elevatus, ornamento justitiae, quod est secundum evan gelium, non induitur, hic a grege segregetur, neve episcopus coram illo ore.*

Canon 80 nequaquam consentaneus est antiquis ecclesiae statutis, dum ait: «*Christianus, qui vivit cum concubina aliquia, que ex ipso peperit filium, si illa spreta aliam ducit, occisor est hominis, nisi forte in fornicatione illam deprehenderit.*

Canones 81—90 continent plura præcepta ad mulierem christianam v. gr. ne variegata veste aut crinitibus indecenter compotis ad ecclesiam veniat; ne prolem nutritibus det; ne curam familie negligat; ne superbiat, si aliquia dote prestet; ne voluptatem adalmet; ne sit prona ad risum; ne in ecclesia loquatur, expellatur, neque ad mysteria admittatur. si quis in ecclesia loquitur, expellatur, neque ad mysteria admittatur.

Quæ omnia non solum posterius tempus produnt, sed simul ostendunt compilatorem minime esse sui compotem, dum ejusmodi præcepta miscet canonibus pertractantibus de catechumenis et de catechumenatu. Idem dicendum est de Canonibus 93—96, in quibus declaratur mulierem christianam pueroram non esse ad participationem mysteriorum admittendam ante purificationem ejus, que habere locum debet post 20 dies a partu masculine prolis, et post 40 dies a partu feminino; et denuo de puerpera agens in canone 100 sibi contradicit statuens eandem a sacris excludendam esse usque ad 40 diem post partum masculinum et 80 diem post partum femininum!

In Can. 91 non determinatur, quandiu durare catechumenatus debeat. Canones 102—105, quamvis agent de electis ad suscipiendum baptisnum, omitunt ritum exorcizandi electos, in quo præcipue consistit eorumdem^(*) dispositio ad baptismum.

(*) Vid. Testam. I. I. c. 46; Canon. eccl. 38; C. A. I. VIII. c. 24.

(†) Vid. Can. eccl. c. 45. Cf. Peregrinationem Silvæ apud Gamurini edit. 1887 p. 104.

Sequuntur canones 108—153 de baptismi collatione, de unctione, de manus impositione et de communione danda baptizatis, qui canones respondent capiti 46 Canonum ecclesiasticorum.

In can. 130, ubi exhibetur tertia interrogatio facienda ante tertiam immersionem, desunt illa verba: (*Creditne et in sanctam ecclesiam?*⁽¹⁾) Secundum canonem 134 formula ad unctionem baptizati per presbyterum preferenda continet invocationem trium divinarum personarum, dum illa unctione conferenda est tantum *in nomine Christi*⁽²⁾.

In can. 139 prætermittitur post manus impositionem unctione sacri olei ab episcopo facienda in fronte baptizati, itemque omittitur forma, quæ adnectitur unctioni.

Dum declarant canones 146, 147 ab episcopo esse præbendum baptizatis tum sacrum corpus, tum calicem pretiosi sanguinis, recedunt tum a primitivo more ecclesiæ, secundum quem distributio eucharistiae in utraque specie pertinebat ad diaconum, tum etiam a posteriori disciplina, in qua post inductum usum ut episcopus distribueret speciem panis, retentus est mos antiquus, ut diaconus præberet calicem (Cf. Const. ap. lib. VIII. c. 13).

In canone 153 silentio præteritur revelatio dogmatis resurrectionis carnis facienda neo-baptizatis⁽³⁾.

Reliqui canones 154—261 agunt de diversis rebus. Non nisi eos,

qui continent aliquid notatu dignum, commemorabimus.

Praeter jejunium feriæ quartæ et sextæ, in canonibus 154—156, prescribitur jejunium quadraginta dierum⁽⁴⁾; et can. 195—198 imponunt cunctis fidelibus jejunium hebdomadæ paschæ⁽⁵⁾ cum usu panis, salis et aquæ, nulla facta diserta mentione jejunii absoluti et continui duobus ultimis ejusdem hebdomadæ diebus, in quibus ablatus est sponsus⁽⁶⁾.

Canones 159—185, qui agunt de oblatione, quæ offertur a privato fideili, de eleemosynæ distributione, de agapis, de epulis funebribus,

de conviviis et de cenis, ad quas vocantur viduae, desumpti sunt ex Canonibus ecclesiasticis, exceptis canonibus 163, 164 et 169, quorum primus, qui tractat de dilatione eleemosynæ, et secundus de accendenda lucerna in convivii vespertinis, quique videntur exhausti ex Testamento I. II. c. II; tertius autem de epulis funebribus respondet I. VIII. Const. ap. c. 44.

Porro non prætereundum est *pani exorcizato*, quem Canones ecclesiastici c. 48 dicunt dandum catechumeno, substitui in canone 171 *panem purgatum oratione*, et in can. 179 praescribi, ut fidelibus, antequam consideant, distribuatur panis exorcizatus *ut Deus agape eorum conservet a timore inimici, utique surgant satui*. Quæ quidem verba superstitionem sapiunt.

Canones 186—194 sunt de primitiis offerendis benedicdisque ab episcopo, et eandem formulam ad id exhibent, quæ legitur in Canonibus ecclesiasticis. Attamen, contra vetera monumenta, etiam *legumina* recensentur inter primitias benedicendas.

Can. 215 decernit, ut diaconus sacram eucharistiam adferat ad presbyterum decumbentem, dum Testamentum alium presbyterum ad id designat. Imo concilium nicenianum can. 18 expressis verbis testatur *neque regulam negue consuetudinem tradidisse, ut presbyteris gratiam sacrae communionis diaconi porrigitur*.

V.

Aetas auctoris Testamenti definitur.

Modo sese offert quæstio de ætate determinanda Testamenti.

Iº. Imprimis extra omne dubium esse debet Testamentum præcedere Ecclesiæ pacem. Sane, plura indicia ibidem ostendunt dominium eo tempore obtinens paganum fuisse. Non solum enim repetitis vicibus in litania diaconali (I. I. c. 35) dicitur: *Pro imperio supplenus, ut Dominus ipsi pacem concedat; pro principatibus excelsioribus supplenus, ut Dominus det eis intelligentiam et timorem sui*; sed clarissimum adhuc idem innotescit ex statutis, quibus severe injungitur baptizandis,

⁽¹⁾ Conf. verb. Tertulliani infra in dissertatione *de baptismo*. Vid. Can. eccl. c. 46.

⁽²⁾ Can. eccl. c. 46.

⁽³⁾ Vid. Can. eccl. c. 46.

⁽⁴⁾ Cf. Duchesne «Origenes du culte chrétien» ad pag. 231 et seq., ubi demonstrat jejunium quadragesimæ sæculo III recentius esse.

⁽⁵⁾ Vid. infra dicenda in dissertat. *de jejunio*.

⁽⁶⁾ Vid. Can. eccl. c. 55. Vid. etiam Const. apost. I. V. c. 18 et seq.

ut renuntient militiae atque magistratui, non alia plane de causa, nisi quia uteque status imperio ethnico subiciebatur.
Neque minus luculent id fit manifestum ex multis locis, qui exhibent Ecclesiam tunc temporis quotidiana fere persecutione impeditam. Sic, exempli causa, in primo libro commendantur fidei confessores, qui nempe in vinculis et inter cruciatus Dei nomen confitentur. Sic, quod majoris ponderis est, in oratione, ab episcopo recitanda in publico aurora conventu, dicitur Deus adesse iis, qui detinentur in carceribus, eosdemque comitari, exoraturque, ut illos liberet. Item, in litanie diaconali, tum proclamat orandum esse pro iis, qui persecutionem patiuntur, tum ad commemorationem confessorum petitur a Deo communi cœtu gratia vitam terminandi eadem ratione ac illi; similiter imploratur pro fidelibus constantia in sustinendis suppliciis usque in finem. In secundo autem libro sermo est desertis verbis de catenenis, fidei causa, in vincula conjectis vel capite damnatis ante susceptum baptismum.

II°. Præterea facile probari potest auctorem Testamenti ante sæculi quarti initium vixisse ex descriptione ritus, quem exhibet, instituendi et consecrandi episcopi⁽¹⁾. Ubi enim jam initio quarti sæculi sanctum erat, ut episcopi, qui consecrando episcopo manus imponere debabant, non essent infra tres (synod. arelat. an. 314); in documento nostro non determinatur numerus neque episcoporum, qui novo episcopo instituendo adesse, neque illorum, qui ipsi manus imponere debent, sed statuitur, ut cum universa plebe cœtuque sacerdotali adsint episcopi vicini, et ut ab uno episcopo a ceteris deputato manus super electum imponatur. Quæ quidem statuta videntur congruere cum iis, quæ S. Cyprianus tanquam ex apostolica observatione hac de re fere ubique servata fuisse scribit: «Propter quod, ait, diligenter de traditione divina et apostolica observatione servandum est et tenendum, quod apud nos quoque et fere per provincias universas tenetur, ut ad ordinaciones rite celebrandas, ad eam plehem, cui præpositus (i. e. episcopus) ordinatur, episcopi ejusdem provincie proximi conveniant . . . quod et apud vos factum videmus in Sabini collega nostri ordinatione, ut de universo fraternitatis suffragio, et de

episcoporum, qui in praesentia convenerant . . . iudicio, episcopatus ei deferretur et manus ei imponeretur». (S. Cypriani op. Migne P. L. T. III. col. 1064).

Accedit et illud, quod in ritu a Testamento descripto nulla occurrit mentio ceremonia, jam sæculi quarti initio universaliter adhibita, tenendi nempe, ad manus impositionem, evangeliorum codicis aperti super caput ordinandi.

III°. Ulterius addimus, ex multis capitibus, posse demonstrari nostrum librum jam ante medium tertium sæculum extitisse.
a) Sane tempore auctoris Testamenti nondum apparent penitentes in specialem classem constituti, neque ulla a diacono fit proclamatio ad illos dimittendos, neque totum per librum vestigium ullum occurrit ritus illos reconciliandi. Jamvero Gregorius neo-cæsariensis (233—270) meminit (in sua epistola canonica) *ordinis penitentium* stantium extra portam; et in Didascalia, quæ saltem ad medium tertium sæculum refertur, diserte praescribitur, ut penitentes redintegrentur per impositionem manuum episcopi cum oratione.

b) Idem Testamentum associat diaconorum ordinem, quoad ministerium mulieribus praestandum, non diaconissas, sed viduas ab episcopo specialiter benedicendas, quæ prope domum ecclesiæ degunt, quibusque inter alia tribuit munus visitandi ægrotatas, mulieresque in baptismō ungendi, velandique. Primus quoque liber Canonum ecclesiasticorum (c. 21) post diaconos viduas commemorat, non diaconissas. Diaconissas autem Testamentum nominat, verum sine ulla mentione specialis ritus aut benedictionis ad ipsarum institutionem, eisque nullum ministerium commitit præter eucharistiam deferendam ad mulieres decumbentes⁽¹⁾.

Jam vero Didascalia expositæ disciplinæ aliam substituit, diaconis associando diaconissas (c. 16) et statuendo, eas cum episcopo, presbyteris et diaconis a fidelibus in honore habendas esse (c. 9), ipsisque assignat munus tum visitandi ægrotatas, tum ungendi in baptismō mulieres illasque ex fonte suscipiendi (c. 15). De viduis autem, etsi fuse agat, eadem Didascalia (cc. 14, 15) statuit, ut ipse orationi tantum videntur et inter domesticas parietes commoretur.

(1) Cf. quæ infra in dissertatione de *hierarchia* disputatur sumus de viduis, diaconissis et virginibus.

Cum ergo disciplina, quam circa medium sæculum tertium de viduis et diaconiss tradit Didascalia, diversa sit ab illa, quam tradit Testamentum, sequitur hanc aliquot saltem ante annis jam desuisse, priusquam immutaretur in illam, quam exhibet Didascalia.

c) Cornelius Papa, in epistola quam scripsit anno 251 ad Fabium antiochenum, recensens indicem cleri romani enumerat quadraginta sex presbyteros, septem diaconos, septem subdiaconos, quadraginta duos acolythos, quinquaginta duos exorcistas, lectores et ostiarios (Vide Eusebium H. E. VI. 43). In qua recensione apparet, eo tempore subdiaconos consideratos fuisse longe præstantiores lectoribus, qui penultimo nominantur loco et indiscriminatum cum aliis clericis inferioribus. Item in Didascalia post episcopum, presbyterum et diaconum, nominatur immediate subdiaconus, et alio loco mentio fit etiam lectoris. Jamvero in Testamento, etsi nominetur hypodiaconus, ei tamen non modo nullum in officio sacro munus assignatur, sed illi præponitur lector, cui, præter officium recitandi scripturales lectiones, committuntur munera auxiliaria diaconatus⁽¹⁾.

Nonne hæc indicant disciplinam, quam exhibet Testamentum, vetustiorem esse illa, quam tradunt Didascalia et Cornelius summus Pontifex, proindeque auctorem Testamenti aetatem auctoris Didascalie et Cornelli Papæ antecedere?

d) Ex Testamento jejuniū paschæ, impositum cunctis fidelibus, solis constat duobus ultimis diebus, nempe parasceve et sabbato⁽²⁾, quos Tertullianus (in 1. de oratione, 18) appellat *dies, quibus ablatus est sponsus et solus legitimus*. Jam vero idem Tertullianus refert (loc. cit.) quosdam «*ex innovatione et circa traditionem majorum interposuisse semijunia, pane et aqua visitantes*». Hujusmodi nonnullorum observantia tempore Tertulliani exorta, circa traditionem majorum, brevi propagata est, ut Didascalia illam veluti legem imponebat, et Dionysius alexandrinus testaretur semijejunium a nonnullis in jejuniū fuisse conversum.

Ex quibus iterum concludendum est Testamentum prædere Didascalie et Dionysii alexandrinī aetatem.

IV°. Imo emanatio libelli Canonum ecclesiasticorum ex Testamento, quam præcedenti capite demonstravimus factam ante medium sæculum tertium, postulat omnino, ut Testamentum ortum habuerit ante initium sæculi tertii. Debuit profecto tempus aliquod intercedere, antequam Testamentum ab auctore Canonum ecclesiasticorum in compendium contraheretur, eo vel magis quod nonnullis disciplinæ capitibus ute pote obsoletis alia fuerint ab eodem sufficta.

Juvat præterea subjicere alia momenta, quæ eamdem sententiam magis magisque confirmant.

1°. Statuta Testamenti respiciantia dotes, mores officiaque clericorum produnt disciplinam puriorem et consuetudini primitivæ ecclesiæ proximiorem. Sic præ ceteris præscribitur, ut episcopi et presbyteri eligantur cœlibes vel saltem vidui, ut iidem commorarentur in ecclesiis alieni a curis suorum, vacent diu noctuque orationibus, transigantque dies in frequentibus jejuniis, abstinentes ad vitam vino et carnis.

2°. Celebratio synaxeos liturgicæ *die sabbati* ad morem apostolicum propius videtur accedere. (Cf. Act. XIII, 14.)

3°. Plurimae occurunt locutiones in Testamento, quæ præ se ferunt notas vetustissimæ antiquitatis, quarum nonnullæ nonnisi apud scriptores secundi sæculi leguntur⁽¹⁾.

4°. Idem probat præcedentia data lectori super hypodiaconum, necnon assignatio lectori quorundam diaconi officiorum, prætermiso hypodiacoно.

5°. Considerandum est et illud, quod in baptismo dicitur immersio fieri in *aquis fluentibus*.

6°. Non solum non appareat *reditio symboli ab electis facienda utpote nondum inducta, sed ipsa formula symboli fidei recitativa videtur nonnullum efformata*, eademque consistere tantum in illis interrogatoribus, quæ fiant ad trinam immersionem⁽²⁾.

7°. Prædictæ interrogations non continent dogma de resurrectione carnis, quod dogma ut *arcannum* tenebatur, solisque neo-baptizatis erat revelandum⁽²⁾.

8°. Item et signum crucis habitum fuit uti arcannum.

(1) Cf. quæ infra dicemus de ordinibus inferioribus in dissertatione de hierarchia.

(2) Cf. infra dissert. de jejuniis.

(1) Vid. infra in prologom. c. VI de fide auctoris Testamenti.

(2) Vid. infra in dissert. de baptismo.

9°. Prae ceteris descriptio, quam nostrum documentum exhibet, aurora conventus ad laudes Deo persolvendas revocat in mentem, quae Plinius in sua epistola ad Trajanum (inter epp. Trajani X, 97) refert de christianis Bithyniæ, illos nempe statio die ante lucem solitos fuisse simul convenire ad canendos hymnos Christo tanquam Deo. Testamentum plane cum Plinio conspirat, cum statuit nonnisi ad auroram congregandum esse coctum ad orationem et solis quidem diebus liturgicis, qui (preter epiphaniam, cuius tamen diem non assignat) in dominicam(r) cadunt; et laudes quæ ab episcopo celebrantur, diriguntur omnes ad Christum uti Deum, minime vero ad Patrem.

10°. Liturgia potissimum undique expressa maxima antiquitatis vestigia prodit. Proclamationes illas diaconales ante inchoandam liturgiam: «*Si quis alienus a præceptis Iesu, absent! Si quis prophetas despiciit, semet segregat; ab ira Unigeniti semet servet! ne crucem despiciamus! a minis Domini nostri fugiamus; habemus videnter Patrem luminum cum Filio, Angelosque visitatores!*» nisi dicamus atatem apostolicam attingere, ipse certe non multum ab illa abesse videntur. Liturgia autem ipsa cum descriptione sancti Justini martyris concordare omnino videntur. Post lectiones ex Veteri et Novo Testamento, exhortationemque praesulsi, magno silentio facto, fideles orant et sibi invicem dant pacem. Tota proprie dicta liturgia in una oratione eucharistica satis quidem prolixa, sed non interrupta, consistit et non nisi ad finem eucharisticæ precis populus acclamat: «*Amen!*», et immediate sequitur communio. Pariter orationi eucharisticæ, seu prefatio seu processum tantum premituntur brevissimæ illæ concitationes: «*Surrexum corda!*» et «*Sancta per sanctos!*». Illud quoque est attendendum, abesse in liturgia Testamenti tum hymnum triumphalem angelicum in fine prefationis, tum elevationem ante communionem, utpote nondum introductos.

11°. Ex disciplina de ministro communionis eucharisticae distribuenda probatur evidenter auctorem Testamenti ante Tertullianum vixisse. Siquidem Tertullianus, juxta morem jam inductum, ait «*eucharistie*

sacramentum etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu quam præsidentium (i. e. episcoporum) sumimus»: quam disciplinam testantur etiam documenta Tertulliano posteriora, uti Canones ecclesiastici (c. 46), Constit. ap. (I. VIII. c. 13).

Secundum pristinam autem disciplinam non episcopus, sed *diaconus*, post expletam a præside orationem eucharisticam, distribuebat singulis tum *corpus*, tum *sanguinem* Christi, uti testatur disertis verbis Justinus martyr (Apol. I, 186). Jam vero nostrum Testamentum hanc adamassim disciplinam perhibet, statuens, ut diaconus distribuat omnibus communionem *sub utraque specie*, exceptis presbyteris, quibus tamen debet pyxidem apertam exhibere, ut illi propria manu sumant sacra mysteria.

12°. Tandem ea, quæ occurunt in Testamento de charismatibus, suadent auctorem ejus vixisse circa tempus, quo florebat Irenæus, cum scilicet adhuc in Ecclesia viri habentes charismata illa extraordinaria conspiciebantur (Iren. II, 32, 4).

Siquidem in nostro documento sermo est de charismatibus *sanationis, scientie et linguarum*, quibus nonnulli prædicti erant, non jam occulte et privatum, sed notorie et publice, adeo ut in conventu sacro isti distinctum locum occuparent, pro iisque in solemni mysteriorum celebrazione ad Deum funderentur preces.

Operæ pretium est, ea omnia, quæ in Testamento continentur de charismatibus, hic simul colligere:

a) In capite, quod inscribitur de charismatibus (I. I. c. 47), auctor admonet, viros illos, qui inter fides charismata revelationis, sanationis vel linguarum habent, habendos esse in veneratione propter ipsorum opera manifesta ac notoria vi charismatum.

b) In capite de institutione presbyteri (I. I. c. 29) denotatur oportere, ut in presbyterum eligatur omnibus eximiis virtutibus prædictus, ut dignus fiat, cui a Deo revelentur, quæ convenient, et donum sanationis ipsi concedatur

c) In sacra synaxi commemoratis viris charismatibus distinctis

locus tribuitur in sanctuario; et immedio post lectores, hypodiaco nosque

ad accipientiam eucharisticam communionem iidem accedunt (lib. I.

c. 23).

d) Tandem celebrans inter missarum solemia speciale com-

memorationem ipsorum peragens sic Deum orat: «*Eos qui sunt in*

christianos ex gentibus.

(1) Quod autem Testamentum etiam sabbatum recenseat unū diem, in qua conuenit auroræ celebrandus sit, videtur id respicere christianos ex iudeis, minime vero christianos ex gentibus.

charismatis revelationum, sustine usque in finem; qui sunt in charismate sanationis, confirmata; qui habent virtutem linguarum, robora».

13°. In capite VI prolegomenorum nec non in decursu dissertationum indicantur alia haud exigua neque levia momenta ad probandum Testamentum ad sæculum Ecclesiæ secundum merito referendum esse.

VI.

Fides auctoris Testamenti.

Etsi Testamentum ubique orthodoxum se prodat, nihilominus, sive quoad sacram scripturam, sive quoad dogmata, continet nonnullas locutiones vel sententias a consueto dicendi modo veterum recedentes, quas hic ordine proferimus, etiam ut exinde melius ætas operis intoscere possit.

A. De mysterio Trinitatis.

1°. Vocabulum *Trinitas* (quo saeculo secundo usus est Theophilus antiochenus in ep. ad Autolycum) occurrit plures in Testamento. In *eucharistica* tamen *oratione* enumerando sub invocata Trinitate tres divinas personas, Filium collocat ante Patrem. Ita enim ibidem post *anamnesim* celebrans orat: «*Oferimus tibi hanc gratiarum actionem, eterna Trinitas, Domine⁽¹⁾ Iesu Christe, Domine Pater . . . Domine Spiritus sancte*». Notandum etiam S. Ignatium antiochenum in sua epistola ad Magnesios (c. 13) eodem ordine nominare divinas personas: «*Studete, ait, conformari in doctrinis Domini et apostolorum, ut omnia . . . prospere vobis succedant . . . in Filio et in Patre et in Spiritu*», quod vetustissimum antiquitatis signum affirmat Remigius Cellier (Histoire générale des auteurs sacrés, pag. 622). Ceterum sanctus Paulus in formula salutationis seu adprecationis, qua claudit suam secundam epistolam ad Corinthios (c. XIII, 13), Filium nominat ante Patrem, quo ipso ordine memorata formula Paulina transit in liturgiam byzantinam atque in chaldaicam.

B. De mysterio Incarnationis.

1°. Explanans in mystagogia Incarnationem, de Filio Dei dicit: «Eundem venisse in uterum virginalem sese occultando cunctis celestibus exercitibus, atque phalanges adversas injectisse in ignorantium» (lib. I. c. 28). Plurimi inter veteres opinati sunt Incarnationem fuisse occultatam dæmoni (Euseb. quæst. ad Steph. I, c. 2 apud Mai nova Patr. bibl. IV, I, 220; Fragment. syr. Curet. 219. 250; Andreas Cret. or. IV in nativ. Mariæ, Migne Patr. gr. XCVII, 854; Origenes homil VI in Luc.; Basilius hom. in Christi generat.; Hieronymus in Matth. I, 18). Etiam sanctus Ignatius antiochenus in sua epistola ad Ephesios (c. 19) scriperat: «*Principem mundi latuit Marie virginitas et pars ipsius et mors Domini: tria mysteria clamoris, que in silentio Dei patrata sunt*», ubi affirmando daemonem ignorasse virginitatem Mariae et ipsius partum, eo ipso includit eudem latuisse adventum Domini in uterum virginalem seu Incarnationem. Porro verba illa «*se sece occultando cunctis celestibus exercitibus cum venit in uterum etc.*» non videntur significare, Filium Dei angelis occultasse suam Incarnationem, sed insinuare *illud mystrium in silentio Dei fuisse perpetratum* juxta verba sancti Ignatii in memorato nuper loco.

2°. In imponendo novo episcopo immideate post consecrationem jejunio trium hebdomadum, quæ demptis diebus dominicis constituant g

Rahmani, Testamentum. D. N. J. X.

(1) Versio æthiopica apud Ludolfum immutavit hunc locum, ita tamen ut locum esse mutatum et sensum imperfectum præsterre Ludolfus in margine annotaverit.

decem et octo dies, subdit: «juxta numerum decem et octo ingressuum, per quos transiit Unigenitus veniens ad passionem», quasi ita rationem afferens dierum impositi jejunii. Quid sibi velint isti decem et octo ingressus seu introitus ad passionem, prorsus non liquet. Ipsa quoque versio arabica ecclesiae copticae non satis perspectum habens, quinam sint isti decem et octo introitus ad passionem, eorum numerum ad tres reduxit.

C. Quondam historiam evangelicam.

Occurrunt in Testamento quedam, quae evangelice narrationi haud plane respondent, ut illud quod Dominus post suam resurrectionem fuerit palpatus ab apostolis Thoma, Matthæo et Joanne. Undenam hæc Testamentum hauserit, non constat.

Item et illud, ubi apostolis Petro, Ioanni, Thomæ, Matthæo et Andreæ Dominum ante passionem suam colloquentibus ingeritur Mathias. Forsan errori librarii tribuenda est adjectio ultimo loco Mathiae nominis, eo vel magis quod predicti Mathiae in apostolorum collegium post ascensionem cooptati minus recte nomen scribatur in codice Mossulano sic *Mathos* (መልዕስ).

Illud etiam in Testamento evangelice veritati adversatur, quo Petrus principes apostolorum post Joannem vel alium apostolum nonnquam commemoretur.

Hic notare licet et illud, quod ubi statuit Testamentum, ut baptisterium habeat longitudinem viginti et unius cubitorum, latitudinem autem duodecim, subjungit ad primum «in figuram plenarii numeri prophatarum» et ad secundum «juxta numerum illorum, qui praedicarunt in mundo evangelium». Notum porro est sanctum Epiphanius in vita prophetarum *viginti quatuor prophetas* recensere.

Tandem a sacris litteris recedit, quod in Testamento (lib. I. c. 28) tributatur Moysi textus Paulinus «neque oculus vidit, neque auris audivit . . . quæ Deus paravit diligentibus se».

D. De hierarchia celesti.

Prædictis subnectenda postremo sunt ea, quæ attinent ad *hierarchiam celestem*. Testamentum itaque non solum diverso modo ac

Pseudo-Dionysius chorus coelestes recenset, sed nominat quosdam, qui nullibi commemorantur. In quatuor locis fit mentio chororum hierarchie coelestis, nempe: 1° in liturgia, 2° in oratione presbyteri ad auroram, 3° in oratione episcopi ad auroram, 4° in formula exorcismi in baptismō. Plenior est illa, quæ fit in liturgia, in qua recensentur: archangeli, dominationes, gloriae, throni, indumenta seu amictus^(*), lumina, lætitiae et deliciae.

Porro *archangeli* nominantur etiam in omnibus tribus aliis indicatis locis; *gloriae* tum in oratione presbyteri ad auroram, tum in formula exorcismi; *lumina* et *dominationes* in oratione episcopi ad auroram et in formula exorcismi; reliqui vero chori, nempe *throni*, *indumenta*, *lætitiae* et *deliciae* non commemorantur in tribus prænotatis locis. E contra occurrit in oratione episcopi ad auroram et in formula exorcismi etiam mentio *principatum* et insuper in formula exorcismi nominantur *angeli*, *Cherubim* et *Seraphim*.

VII.

Patria auctoris Testamenti.

Deficientibus certis testimoniorum, nequit tuta ferri sententia de patria Testamenti.

In epigraphe quidem ad calcem ejusdem operis assertur illud fuisse Hierosolymis transmissum ad mansiones. Sed præterquam quod nullam meretur fidem inscriptio illa a falsario facta ad vindicandam auctoritatem operi apocrypho, alia videntur obstarre, quominus Hierosolyma vel Palæstina Testamenti patria esse credantur. Nulla enim per totum opus occurrit mentio neque iudaeorum, neque ipsorum sectarum, neque eorumdem morum.

Potius collocanda videtur patria Testamenti in Syria vel Aegypto, ubi vidimus illud fuisse vulgatum, notumque. Quod attinet autem ad æthiopes, censemendum est Testamentum ad illos pervenisse ex alexan-

(*) In *Mystagogia de Filio Dei Unigenito* prædicatur, eum esse coronam angelorum, robur archangelorum, amictum seu indumentum exercitum, et spiritum dominacionum.